Марина Павленко про Павла Тичину Надію Суровцову Василя Симоненка Василя Стуса Ірину Жиленко

Павло Тичина

ЯНГОЛИ ДЛЯ ПАВЛУСЯ ТИЧИНИ

… Перший янгол двері відчиняє,

другий янгол столи застеляє,

третій янгол

хрещеному нарожденому

рабу Божому щастя й долі шукає…

Із пісківського замовляння

В нічному оркестрі

Павлусевій радості немає меж! Мало того, що літо в розповні, що на канікули додому приїхав, та ще й цього вечора мама постелила їм з Іванком не в хаті — у садку! Саме достигають яблука, треба стерегти від злодіїв. Бо такі щепи, яких понасаджували Павлусь із татом, у селі — дивина. Торік, як почали достигати, хтось полакомився на чуже добро: і яблука обнесли, і гілку відчахнули!

— Так само було, коли в наших келіях лад наводили! — тішиться Павлусь. — Бурсаки спали надворі, біля архиєрейської конюшні!

— І на возах у сараї! А ще — на каштанах за дзвіницею! Примостили дошки межи гіллям — та й уже! — докидає брат.

Лежать Павло з Іваном, а вгорі, і внизу, і довкола — мов царство Боже. Манять-поблимують зорі — душі чиїсь. Невдоволено постогнує під кожухами втоптана трава. Довкола сюрчать коники. Десь ген аж під Волошинівкою — далекі голоси дівочі пісню виводять. Попискують у своїх нічних клопотах жителі підземного царства. Покрикують нічні птахи, надривається жаб'ячий хор із озерець урочища Попівка. Пошелестують крізь медово-яблучні сни переморені бджоли в татових вуликах...

Наче оркестр якийсь! Мабуть, такого тато ходили до поміщиків Раковичів у сусіднє село послухать... ("В космічному оркестрі" — так одна із Павлових поетичних книжок зватиметься колись!)

А зверху яблуня віти розпростерла. Покректує стомлено: нелегко-бо тримати на собі й обважнілі плоди, і всипане зорями небо. І затишно під цим яблуневим шатром, і духмяно, й п'янко. І зовсім не страшно. Їй-Богу, такої ночі лихо не може ходити світом — лиш добрі янголи!

Може, то й не яблуня, а любляча вродлива мама Марія простерла свої крила над Павлусем, і над Іванком, і над усіма своїми тринадцятьма дітьми: чотирма вічними янголятками й тими дев'ятьма, що вижили?

А може, яблуня — це долоня, яку тримає над хлопчиком його небесний покровитель? Адже кожна з трьох дат Павлусевого народження, які називатимуть його майбутні біографи: 23, 27 чи 28 січня 1891 року — пошановує святого Павла! Хто-хто, а тато Григорій на святцях знається. Він же, як і

покійний мамин тато Василь Савицький, — псаломщик, дяк Пісківської Свято-Троїцької церкви. Ну, ще вчителем сільської дітвори підробляє, поставивши два довгі столи просто у своїй хаті. Предки ж татові були козаками. Тичина Гнат навіть служив полковим старшиною в самого Богдана Хмельницького! Хоч Григорій уже прізвище "Тичина" змінив. Перекрутив його "по-панськи": "Тичинін". Павлусь і сам ще не розуміє гаразд, чим оте "Тичинін" муляє душу. Але — муляє. Аж як заснується в їхній семінарії Гурток Український, аж як піде "блага вість" про державність України, аж як відкриються перед ним усі кривди-приниження рідного слова, аж як зіллються внутрішні порухи серця з реальною його участю в українській визвольній боротьбі — тоді зрозуміє. І 1917 року без вагань поверне сім'ї "колишнє" прізвище.

Попри все, тато в Павлуся дуже талановитий. І до музики, й до малярства. Навіть листи до дітей закінчує римою. Здається, що ті таланти й досі болять йому, адже, коли б міг учитись, став би великою людиною. Тому іноді й топить у горілці свої нездійснені мрії. Тоді під гарячу руку татові не потрапляй. Через те горілку Павлусь ненавидить, і ненавидітиме ціле життя.

Але й тато, і мама в нього — найкращі. Ех, як добре, що, крім святого Павла, охороняє хлопчину й любов найрідніших! Гарно мати старших братів і сестер! Павлусь знайшовся в родині Тичин сьомим: після Василя, Проні, Полі, Михайлика, Ірини та Іванка. Потім народились іще Оксанка, Євген, Кость, горбатенька Олеся, Наталочка й Сергійко…

Усі обдаровані, всі його, Павлуся, люблять. Може, правду кажуть, що сьоме дитя в сім'ї — особливе? Сім барв у веселки, сім нот у пісні, сім днів у тижні… Він так і залишається "мізинчиком": чи того, що справді худенький та дрібний, чи того, що "Павло" з латини й перекладається як "маленький"?

Тільки чоло високе та очиська на півлиця. Під чолом тим усе працює думка, а очиська світ у себе так і вбирають! Гарно ж довкола, Господи! Павлусеві здається, що все — наче крізь нього самого проходить, перетинаючись у ньому тисячами вражень-променів… А він — мовби струна, що натягнута між небом і землею, між зорями й комашками.

— Ну, як полізе цієї ночі крадій — хай начувається! — солодко зітхає брат, умощуючись під рядном.

А Павлусеві не дуже хочеться, щоб цієї ночі хтось закрадався. Хоч і кортить дізнатися, чиїх нечистих рук діло!

— Може, віщий сон накликати? — розмірковує. — Яке там Проня замовляння казала? "Ложусь я на Сіянських горах спать — три янголи в головах стоять!.."

— "…Один янгол все бачить, — продовжує Іван. — Другий янгол все чує, третій янгол все знає…"

— "…І мені скаже, найду чи потеряю!" — завершують уже дуетом.

Проте чи янголи не поспішали, чи хлоп'яче хвилювання передалось яблуням і навіть грушам за блакитною лавочкою, але сонний настрій мов рукою зняло.

— Пригадуєш, Павлусю, як я тебе до бурси[1] готував?

— Еж, ткнув мені в руки Священну Історію, замкнув у чулані, а сам гулять повіявся! — усміхнено потягується Павлусь. — А як ти мене водив на заняття до репетитора Голобуцького? Єй же право, і сам не вчився, й мені не давав!

— А що? У Голобуцьких, може ж, і справді хвіртка не одчинялась! Мусили вертатись додому! — виправдовується старший брат.

— ...І гасати у квача, в опуки[2], в гилки чи куці-баби, еж?!

— Може, хтось іскаже, що ти погано вивчився? Прийняли ж. Усі хвалять тебе! І регент, і математик Бекаревич!..

— Ну, з математики я не дуже, сам знаєш! Бекаревич любить мене за те, що мапи з географії креслив йому та розмальовував і що гарно в хорі співаю!

— А викладачі Соловйов, Львов, Зосимович?! Надто ж — учитель малювання Михайло Жук! За щось же і він, і бурсаки й називають тебе позаочі: "святий Павлусь"! Ядлівський дядько правду казав, що з тебе якийсь архиєрей[3] вийде!

Дяка Богові, темна нічка не виказала, як Павлусь зашарівся від братових похвал. Ні, святим чи архиєреєм він бути аж ніяк не збирається. Після бурси чекає семінарія, а потім… Спробувати б у Петербурзьку академію художеств, але грошей навіть на дорогу нема… Навряд чи йому, як молодому Шевченкові, пощастить на багатих друзів… Доведеться в Комерційний інститут, бо забриють у солдати царської армії!..

А поки що, справді, Павлусь не лише гарно вчиться і відпрацьовує навчання-проживання незамінним дискантом[4] у бурсацькому хорі. Ще регент доручає йому підучувати новачків. Понавчав так і Чоботька, і Трубеньова, і Копійку, і меншого брата Євгена (теж у бурсі вже), і Грицька Верьовку (майбутнього видатного композитора). Через уже дорослого брата Мишка прилучається в Чернігові до все нових шедеврів музичних. Ще трохи — й гратиме на кларнеті, Гобої, бандурі,

фортепіано. А ще — почне складати музику сам, хоч у цьому не признається навіть братам.

— Зате як ти втішно придумав гратись у святі мощі! — оддячується братові за приязне слово Павлусь. — Хлопчика з цукеркової обгортки — в коробочку!

— Може, якби курка її з-під призьби не вигребла, то через двісті років справді мали би святі мощі! — позіхає-жартує Іванко. — А як ти скрипочку з дощечки собі змайстрував? А шкурку як у пляшечці вимочував, пам'ятаєш? Барабана хотів зробити!.. А як ти вподобав дзвонити в пилку, яку тато привіз із Чернігова й повісив у сінях?.. Або в казана бамкав на старому погребищі?.. Скрізь музики шукав!..

Чого ж тільки музики? Ще змалку Павлусь, умостившись на Полиному сундучку або на печі, брав кольорові олівці й вимальовував на папері "святі місця", які ото позначені на карті Палестини. Зображував і ніколи не бачені сині моря, і рідні пісківські гаї та поля. Малює собі та, слинькаючи олівця, тонко виводить пісню, почуту від тата чи Проні: "Тече річка невеличка…". Або — "По сінім волнам океана!" Ах, який же він — той океан? Мабуть, дуже великий і грізний! Коли ще й читати не вмів (а читати навчився рано, сам, без нікого, сидячи на печі та наслухаючи татові уроки в першій кімнаті), то такий у нього про океани-моря й про зиму віршик викублився-вийшов:

Ах ти, зімушка-зіма, ти злюка!

Зімою людям горе.

В декабре замерзає море.

А мабуть же, замерзає! Як ото їхні сільські озера — Поділ, Топило… То й заримував собі про те! Трохи з домішкою "книжної" — церковнослов'янської, трохи — російської мови, бо ж такою тоді молилися в церкві та вчилися в школах: і в татовій, і по всій Російській імперії. Українські книжки Павлусь отримав аж у першому класі Пісківської земської школи — від любої вчительки

Серафими Миколаївни Морачевської. За відмінне навчання. "Під землею" Марії Загірної та "Байки" Леоніда Глібова. До цього ж удома на припічку під лампою вже лежали різні церковні календарі й "Тарас Бульба" Миколи Гоголя.

Надихнута Іванком та гарними згадками, Павлусева душа озивається піснею:

— Зоре моя вечірня-а-ая, зійди над горо-о-ою!..

Іванко підхоплює. Пісня бринить, набирає сили,

додає смутку й краси і без того прегарній ночі.

— Еж, ми-бо гадали спершу, що це пісня народна, сільська! — згадав Павло, щойно доспівали. — А тоді побачили її в односельця Данила Коцюра в "Кобзарі"!

— …Тараса Шевченка! — згідливо продовжує брат.

— Книжку дід ховав за сволоком[5] — заборонена… От би десь у Чернігові таку дістать, привезти, батькам почитать!.. А ще б — Лесю Українку, Івана Франка… І Михайла Коцюбинського — це ж він у Чернігові, недалеко… От би побачити! Хоч краєм ока!

— Ах, як же божественно пахне! — втягує носом яблучний дух Іванко.

— Мудрець Григорій Сковорода, кажуть, теж любив цей запах… І Біблію коло себе…

— Ну, ти таки — святий Павлусь! Не те, що я! Пам'ятаєш, як тато сварився на мене, коли я став бурсаком: "Дві двійки, негіднику, привіз!". А ти, малий, зазирав і в корзину плетену, і в кишені мого пальта — все тих "двійок" шукав? — Угу…

Вже й не знає Павло, чи слухає він ще брата, чи вже полинув кудись у раннє дитинство, де співали йому в колисочку Проня і Поля "Пішла киця по водицю…". Здається, оце якраз і зливаються зараз у ньому воєдино сім барв, сім нот, сім днів світотворення, сім поколінь. А довкруж не земля, а суцільний храм! І все навкруги так чутно, і все так видно:

Ходить ніч по саду

місячними кроками,

зоряними криками

просіває пітьму…

Тривога

… Перший янгол вид свій закриває…

… Другий янгол із хрестом до мене…

… Третій янгол серце звеселяє…

Павло Тичина. Війна

Оце ж так: як на навчанні — сниться рідний дім, а як удома на канікулах — Чернігів мариться! Роззолочені церкви, кам'яні будинки, Маліїв рів, Болдина гора… Базар, копійчані коржі з маком, посилані цукром, "пишки" по дві копійки… І товстелезні монастирські стіни, свист паровозів на далекому вокзалі, сірі тужурки наглядачів-вихователів-"репетиторів" зі срібними ґудзиками… Келії, де по четверо-шестеро мешкають бурсаки…

— Ай!!!

Хтось із усієї сили вдарив Павлуся по голові.

Хлоп'як схоплюється і знетямлено роззирається навколо. Що за мана, що за проява?!! Замість стелі — небо і яблуневе гілля? Замість білих хатніх чи бодай монастирських стін — дерева і трави?

— Га? Що? — прокинувся й Іванко…

Еж, та це вони з братом послалися нині в саду, злодіїв пильнують! Але чом це на лобі надимається ґуля?

— Мене… вдарило щось… — розтирає ґулю Павлусь.

— Певно, злодії! — підскочив братик.

Обоє налякано роззираються.

Небо вгорі й собі набурмосюється ("хмарніє", "перегулюється" — так би сказала їхня люба мама), зорі наїжачились, поховались…

— Яблуко! — радісно скрикує Іван.

Яке яблуко? До чого тут яблуко?

— Осьде воно, в узголів'ї! Схотілось йому впасти, от і цулупнуло тебе по голові! — Іванко нахиляється, бере в руки "нахабного" перестиглого фрукта. Сміється Павлусь.

Проте збентеження не зникає. Садом розгулює тривожний вітер, у гіллі сонно ворушиться птиця… Від сусідів загавкав Полкан чи, може, Незівай…

Наче крадеться хтось? Із протилежного кутка — Хвилонівки? Від Шинкарів? Чи з піщаної частини села? Половина села Піски стоїть на густому сіруватому чорноземі, половина — майже на суцільному піску; дякова хата якраз посередині…

У хаті пробамкало третю… Ніби на дзвіниці вдарили до утрені… То — настінний годинник, що, як і самовар, як і змінене прізвище, має вказувати на "панськість" Григорія Тичини. Хоч саму хату батько збудував звичайну, без ґанків та затишних кімнат. І грошей обмаль, і не вдався хазяйновитістю в свого тата, Павлусевого діда Тимофія. Проте Павлусеві й так добре. Особливо подобається, що хата в центрі села, біля церкви й майдану, що п'ятьма звабливими шляхами розходиться, здається, в усі кінці світу.

Але зараз одним із цих шляхів крадеться до Тичининської садиби якась лиха людина… Кроки? Чи просто вітер? Чи й не людина — може, нечисть яка?..

— Пугу-у-у! Пуг-у-у-у! — пропугутькав сич.

Собаки відлунили розкотистим гавкотом.

Брати завмерли, притулившись до стовбура, пильно вдивляючись у посірілий сад. Якщо забачать кого — що робитимуть? Виказувати чи не виказувати себе перед злодієм? Взятися за вготовані ще звечора палиці? Кричати, будити рідних?

І хто розбере, що звучить голосніше: навколишні звуки чи калатання власних сердець. Хвилини тягнуться, як роки.

Раптом удалині щось пролопотіло крилами й стихло. За тими крилами вмовкли й собаки, й сичі, заглухли і кроки… Навіть вітер утихомирився…

Тривога потроху відпустила хлоп'ячі серця. Здалося, чи справді щось було? Може, злодіїв чи страх розігнали янголи? Оті, що їх накликали-замовляли перед сном?

…Шкода: безсилі янголи відвернути майбутні нашестя-нещастя! Бо через два роки, 1906-го, теж отакого-от пишного літа родина Тичин осиротіє. Втратить 56-літнього батька Григорія Тимофійовича Тичину…

І проллються слізьми Павлові наївні сердечні рядочки, у яких, як і в найпершому віршеняті, вируватимуть стихії:

Синє небо закрилося

Хмарою шцрокой.

Пісок вітер піди має,

Заліпляє око…

Далі — довга й сумна історія, своєрідний перегук із "Причинною" чи "Тополею" Тараса Шевченка, який, до речі, стане вже тоді Павловим духовним ідеалом. Чи то поможе Кобзаревий дух, чи то знову пролопотять над Павлусем янгольські крила, але знайдуться сили вистояти, навіть сягати все вищих і вищих мистецьких вершин. Музика й малярство, невід'ємні від юного Тичини, тепер якнайдосконалішим чином втіляться ще й у Слові. А ще через рік напишуться перші справді вартісні твори. Наче причащання-привітання:

Блакить мою душу обвіяла,

Душа моя сонця наміріяла,

Душа причастилася кротості трав —

Добридень я світу сказав!..

А далі підуть все сонячніші й музичніші, все геніальніші, "сонячно-кларнетні" поезії. Ніби зняті з неба, зіткані з трав, із води зі Святої Криниці за селом, бджолиного хору татової пасіки, з маминої пісні… Чи просто — вихоплені з довколишніх мочалищських та рокитнянських лісів, пісківських березових гаїв, суворих сосон, столітніх верб над щаснівськйм шляхом, вікових пісківських лип неподалік майдану… Ті вірші мовби одмічені печаттю Божого Духу. І всі — з Великого Серця, з Великої Любові. До світу, до рідних Пісок, до України. Недарма ж 1910 року великий Михайло Коцюбинський, що його таки зустріне Павлусь, особисто визнає в юнакові Павлові Тичині великого поета!..

…Янголи не відвернуть 1915 року і смерті Павлової мами…

І страждань закоханого Павлового серця не відвернуть. Якось усе випадатиме, що то нема взаємності, то незборимі перешкоди, то навіть смерть коханої… Аж через кілька десятиліть нарешті одружиться з давно закоханою в нього Лідою Папарук.

На жаль, безсилі будуть порятувати Павлову чисту невинно-дитячу душу й від найстрашнішого — диявольського ярма, яке вже готується кривавим режимом нової совєцької імперії!

…Короткий спалах державності України 1917 року Павло переживе як особисте щастя. А її криваву загибель — як власну непоправну трагедію. Ця трагедія обернеться не лише залякуванням, утисками його особисто та репресіями його братів Івана і Євгена. Але й — масовими розстрілами, війною, нестатками, розкуркуленням, голодомором 1933-го, знову війною і знову голодом — 1946-47 років…

Одних "приборкано" смертю, других — ув'язненням, третіх — високими званнями, посадами, нагородами… Щоб урятувати власне життя і життя своїх рідних, мусиш платити владі хвалеоними вірши-ками! Хоч, не без того: була й віра, що новий порядок здатен змінити щось на краще… Іродова імперія підступна і надто сильна. А Павло ж — тільки людина… Ще й надміру м'яка, вразлива…

…І ніяково закриватиме "вид свій" Перший янгол, спостерігаючи вимушені поступки Великого Поета низькому й підлому червоному дияволу, який "обступає, просто в груди рубає"… Ці поступки мимоволі віддалятимуть Поета від Істини, якій служив і якої прагнув усе попереднє життя.

…І вітер стеле спів: "Прощай, нене!"

(Другий янгол із хрестом до мене)…

Але, але… Але Третій янгол — таки звеселяє серце! Адже, попри все, Поет не поставить свого підпису під жодним наклепом, він уперто допомагатиме (у тім числі й грошима) молодим поетам, прийматиме в своїй київській квартирі в'язнів совєцьких таборів, як-от Надію Суровцову та інших репресованих… А 1959 року Павло Тичина виявиться єдиним депутатом, котрий добровільно піде з усіх своїх височенних постів. Бо відмовиться підписувати закон, котрий дозволяє українцям не вивчати рідної мови.

А розкішне панно "Біле і чорне" викладача бурси й семінари, відомого художника Михайла Жука (він вважатиме Тичину своїм найкращим і найлюднішим учнем) назавжди зафіксує юного Павла Тичину в образі янгола!

Юнацькі тичининські вірші довіку нашіптуватимуть людям щонайкращі почуття! Його перша книжка "Сонячні кларнети" — одне з наймузичніших, найживописніших, найсвітліших творінь української та світової поезії.

"Я — дужий народ! Я — молодий!", — пророкуватиме збірка нове і вже остаточне відродження Україні.

— Ку-ку-рі-ку-у-у!..

Павлусь удруге за цю неспокійну ніч прокидається. Поруч мирно посопує Іванко. Вони з братом, вистежуючи зайду, так, напівсидячи, й заснули під яблунею!.. Не було поруч матусі, щоб звично сказати: "А пересуньтесь! Пересуньтесь-бо туди, де постелено!"

Співають треті півні! Вони проганяють усяку нечисть, що водить свої опівнічні диявольські танці! Бо щось таке приверзлося — і не придумав би!.. Оце тобі "знайду чи потеряю"! Вимолили на свою голову "віщих" снів!..

— Ку-ку-рі-ку-у-у!.. — накликають неминучий ранок настирливі півні, й у саду розвидняється.

Розвидняється й у Павлуся на серці. Вітер, пахощі, навіть усі нічні шелести щезли, натомість починає випадати роса. Дивно, що розбудили хлопчину півні, а не звична світанкова прохолода! Заснули-бо ненавмисне, лягати не мали, то й не вкривались!

…Павлусь здійняв руку, щоб перехреститись-привітатись зі світом. І здивовано помітив, що вони з Іванком дбайливо укриті-обкутані тбплими ковдрами..

Наче крильми.

Історія людини в історії людства

Тичина Павло Григорович — український поет-модерніст, поет-новатор, державний та громадський діяч, академік АН УРСР (з 1929 р.). Народився 15(27).01.1891, за новими даними — 23.01.1891 в с. Піски, тепер Бобровицького району Чернігівської області. Помер 16.09.1967 у Києві.

По закінченню Чернігівської духовної семінарії навчався в Київському комерційному інституті й Першому Українському Університеті. Автор поетичних збірок "Сонячні кларнети" (1918), "Замість сонетів і октав" і "Плуг" (обидві 1920), "Вітер з України" (1924). Збірка "Чернігів" (1931) немовби означила його перехід до "офіціозних" авторів. Однак творчість П.Тичини й після цього не вписується у прокрустове ложе тоталітарних вимог.

П.Тичина — автор численних поем, драм, літературознавчих та публіцистичних статей, перекладів із російської, білоруської, вірменської, німецької, польської, болгарської, китайської, турецької та інших мов (знав їх більше десятка). Твори самого Тичини теж перекладені багатьма мовами світу. Тичина — один із перших лавреатів Державної премії УРСР імені Т.Г.Шевченка (1962). Поетична творчість раннього Тичини — це і життєрадісність-життєствердність, і своєрідна світло-музика, завдяки якій у віршах геніально передано і красу пейзажів, і переливи звуків, і найтонші людські почуття.

Надія Суровцова

КАЗКА НАДІЙКИ СУРОВЦОВОЇ

Жилося безтурботно, щасливо, як у сні…

Надія Суровцова. Спогади

Принцеса всіх замків

— Лови принцесу! Хапай же! — кричали від алеї.

Надійка не надто прудка, і "розбійник" от-от ухопить за рукав!..

Зате вона дівчинка нівроку, міцненька! Р-р-раз — і хлопчак-нападник, відштовхнутий "принцесою", з розгону гепається на піщану доріжку! Поки підведеться, Надійка встигне заховатися за стовбур старого каштана… Ні, краще впаде на лавочку й відхекається…

— Цур, не граю! — застережливо схрещує перед собою руки, щойно "розбійник" знов береться атакувати.

Гра у "принцес та розбійників" одна з найулюбленіших, куди до неї всяким "гусам-гусам" і "золотим брамам"! Але трохи затягнулась. "Упіймані" принцеси вже знудились у своєму полоні за лавочкою в кінці алеї, а не впіймані — геть заморилися…

Не встигла ще й прийти до тями, як на майдані проти Михайлівського скверу в ореолі фонтанних бризок угледіла рідну постать.

— Мамо! — втому забуто, і Надійка щодуху мчить навперейми найріднішій людині.

Мама Ганна Янівна, йдучи на своє вчителювання, щодня залишає Надійку тут, у парку, неподалік Софійського собору. В обід же зазвичай повертається з гімназії.

— Ходім додому. Кошика ж не забудь!

Надійка хапає плетеного кошика, в якому зранку був її сніданок, і радо береться за мамину руку.

— До побачення! — махає подряпаним "розбійникам" та замурзаним "принцесам".

Серед них — і справжні багацькі нащадки, і діти служниць та жебраків. Але всі однаково сумно дивляться вслід: з Надійкою завжди цікаво!..

Удома в її володінні — п'ятикімнатна квартира на Малій Житомирській, 19. На п'ять років Надійчиних-справжній замок. Хоч, за столичними мірками, родина Суровцових живе дуже скромно. Було б іще сутужніше, якби не мудрість і виваженість працьовитої мовчазної Ганни Янівни, майже на десять років

старшої за чоловіка викладачки Маріїнської гімназії. Бо розумний, веселий і гарний тато Віталій, талановитий адвокат, часом легковажно і грішми сіє, і в борги залазить…

Але їхня одиначка Надійка грішми не журиться. її засмучує, що, поки батьки працюють, часто лишається в лунких просторих кімнатах сама. Але, як і справжня шляхетна принцеса, ніколи не кисне й не нудиться. Завжди уміє знайти собі діло. Адже все в її "замку" — живе, все потребує її, принцесиної, турботи й уваги! Фарфорові статуетки, загадкові морські мушлі, оксамитові меблі, різні пальми й інші тропічні вазони…

Навіть газети в їхньому домі нудяться без Надійки. Вже з рік, як не лишає без уваги жодного пропахлого свіжою друкарського фарбою числа "Кієвляніна": вишукує по ньому й розмальовує яку-небудь літеру. Батькам цю газетку надсилають проти їхньої волі, їм не подобається, що все українське там обзивається нікчемним і шкідливим. Тож залюбки віддають її Надійці "на розтерзання".

Що казати про ляльку Катьку й паперового хлопчика Вальтера, яких доглядає, з якими навіть розмовляє зумисне придуманою, тільки їм зрозумілою мовою!

— Ой, ман траді одгоді рибоук! — спохоплюється Надійка.

Вальтер ще не дуже тямить "по-ляльковому", адже більше спілкується німецькою. Але Катька знає, що це означає: "Ой, пора годувати рибок!". Справді-бо, дівчинка з ляльками вже пообідали, а рибенята — голодні…

Рибки ті куплені на Хрещатику в Пасажі — єдиній на весь Київ "зоологічній" крамниці. Хоч вони й золоті, але коштували якихось 15–20 копійок, найдешевше з усіх магазинних див!

Надійка біжить до заповітної полички. Ні, не тієї, що вгорі у буфеті, з вазочкою цукерок, медово-горіхових пряників і кримської халви. Буфетна поличка, звісно, теж заповітна, але до неї підступити дівча не сміє. Там царює мама, яка лиш у велике свято видає дочці одне печиво чи зо дві солодкі рожеві пастилки. Дівчинка, хоч і справжня принцеса, розуміє, що грошей у них обмаль, мусять жити ощадно. Тож ніколи не просить більшого.

А на цій, нижній полиці — владарює сама Надійка. Тут у неї багато важливих речей. Списані дрібними заґоґульками папірці — насправді її "заяви", "прохання" і навіть "звіти недільної школи". Атож, своїм рибкам і мушлям дівчинка не згірше за тата влаштовує "адвокатські прийоми", а лялькам дає не гірші за мамині "приватні уроки"!

Тут і загадкова, теж її власна "абетка": кожна літера в ній позначена придуманим Надійкою значком— "ієрогліфом".

Тут і Надійчині перші малюнки: олівцями та аквареллю. Навчилась від гімназистки Ольги Михайлівни, що квартирує в одній із п'яти кімнат.

Тут і пляшечка із замоченими у воді каштанами: Надійка пробує винайти чарівний засіб, який зберігатиме каштани блискучими все життя.

Тут же — й коробочка з риб'ячим кормом.

Надійка в одну жменю набирає сушених комашок, другою — заводить малу круглу "катеринку"[6]. Адже рибки в них із Катькою та Вальтером не лише золоті, а й музикальні!

— Авуга! — оголошує дівчинка. Вальтер здригнувся, а Катька ще більше, майже по-риб'ячому витріщає свої круглі очиська. Обоє знають, що це означає: "Увага!"

Рибки завчено виринають на звук, за що отримують харч. От лише катеринку незручно крутити… Ай! Заболів рубець на долоні. Граючись на Ірининській, 3, у дворі лікаря-академіка Оксентія Чепурківського, впала з паркану й розпорола цвяхом.

Син академіка Юрко теж обожнює бавитись із Надійкою. Вона-бо не лише цікаво придумує і багато знає, а й вдало "командує". "Складімо хатки зі стільців, накриймо хустками — будуть наче північні намети-яранги під оленячими шкурами!" "Збудуймо в саду велику хатку з дворової цегли — буде наче палац у джунґлях!" — це все вона придумувала!

Коли Юрко захворів, то найбільше страждав, що з Надійкою гратись не може. Навіть грозився батькам: "Як не понесете мене до Наді, візьму й помру!"

Ох, через ті слова дорослі й досі кепкують із Юрка та Надійки! їм невтямки, що справжні принцеси мають чекати не зашмарканих хлопчиків, а принців на білих конях!

Від цієї згадки Надійка зашарілась, аж защеміла поранена долоня. Цікаво, чи може справжня принцеса мати рубці? Навряд чи придбала їх через дванадцять перин героїня читаної мамою казки "Принцеса на горошині". Але Надійка у свої не такі й великі літа "назбирала" їх цілу колекцію.

Оцей, на щоці, недавно зробила Надійці Аґнеса. Гувернантка Аґнеса — чорна, волохата й потворна. Точнісінько як мачуха в Андерсенової принцеси Елізи! Замість муштрувати дитину з німецької, вічно сердита Аґнеса докучала бурчанням та прискіпуванням. Зачісуючи вихованку, боляче смикала за волосся. Вже на що Надійка мужня і спокійна (вдалась у маму), а й то — не витримувала! За щось укотре прогнівавшись, Аґнеса до крові подряпала вихованці щоку гребінцем. Потім вона посварилась із татом і, на превелику "принцесину" радість, пішла з їхньої хати геть.

Після неї почала приходити справжня добра фея і покровителька всіх принцес — весела й гарна фройлян Еліза. Еліза навчила Надійку робити паперові ляльки й вирізувати їм одяг та капелюшки. Тоді ж і з'явився в них Вальтер, а ще — Надійка легко заговорила німецькою. Майже так само вільно, як і російською. Атож, Суровцови, як і більшість "аристократичних" сімей, у Києві переважно розмовляли російською. Тато — українець, мама — напівполька, але Російська імперія, пануючи над їхнім українським краєм, диктувала своє. Ото тільки й українського, що в рідному татовому Гельмязеві на Полтавщині. Або — пісні в татовому кабінеті, куди вечорами сходилась мистецька й студентська молодь. Та ще — вірші Тараса Шевченка, яких мама навчала Надійку як подарунок до татових іменин.

…Найпомітніший рубець — у Надійки на чолі. Кухарка Соня ненароком стукнула самоваром. Ще як мешкали на Володимирській. То Надійка так необачно гралась у "мандрівки" з її сином Колега. Вони, просто коло грубки, "їхали до бабусь".

— Самасі до бабасі?

Це Катька запитує, чи поїдуть вони "по-справжньому". Адже досі бували в бабусь, точніше в Надійчиних двоюрідних прабабусь Дуні й Каті, майже кожного літа.

— Самасі, самасі! — заспокоює дівчинка. Мама обіцяла, щойно закінчиться її навчальний рік. Правда, сумно натякнула, що цього разу, мабуть, доведеться рушати в Гельмязів без тата…

Раптом звуки такої самої "катеринки" почулися… знадвору! Мандрівні артисти! Вони частенько забредають: жонґлери, клоуни, їхні звірята… Показують усякі фокуси, танцюють, а мавпочки-танцівниці потім просять копійок.

— Ванті, нан оу нендо! ("Вибач, я ненадовго!") — гукає Катьці. Прихопивши з собою лиш паперового Вальтера, "котиться" сходами у двір.

Сьогодні виступатиме чоловік зі скринькою, де сидить дресирована морська свинка! Заплатив копійку — і тваринка зубками витягає зі скриньки скрученого в дудочку папірця з твоєю долею! Надійка розгортає дудочку й читає виписані гандрабатим почерком склади. Якась "встрє-ча", якийсь "блон-дін"… Ет, не важливо! Головне, що папірця дістає неземна істота — морська свинка! Таке не снилось, мабуть, і найзнаменитішим принцесам!

Того літа до Гельмязева поїхали хоч і без тата, зате з Вальтером, який відвідав бабів Катю і Дуню вперше. Тут Вальтерові доведеться, крім німецької та лялькової, опанувати ще й українську мову.

У Гельмязеві принцеса Надійка має свої "маєтності".

Наприклад садиба пана Терлецького, куди прабабусі, обвішавшись "вірєйками"[7], ходили купувати ягоди на варення. Колись це була садиба Надійчиного прадіда Трифона Сирівця! Потім од прадіда перейшла до татового тата, діда Петра. Той Петро, до речі, й змінив прізвище "Сирівець" на імперський манер: "Суровцов". Петро Сирівець-Суровцов зарано помер, а його дружина, татова мама Каліста, швидко проїла майно і гроші. Продавши маєток за безцінь, виїхала до Києва.

Але ж величезний сад, повен фруктів і ягід, прегарний ставок посеред пахучого саду — зостались!

Прості, щирі й працьовиті прабабусі теж мають гарну садибу. Тут, серед алей, обсаджених ліліями, у супроводі дворових псів Непитая, Трезора і Барбоса, Надійка почувається не менш поважною персоною.

Ще розкішнішими здаються їй гельмязівські простори, на яких разом із Катькою, Вальтером та місцевими дітьми залюбки пасуть корови. Прикрившись широким білим капелюшком від сонця, Надійка вчить місцевих дітлахів читати, захоплено переказує всякі історії, народні українські й російські казки, Андерсена, братів Грімм, "Тисячу і одну ніч…", почуті від тата античні й Біблійні міфи…

А ще й тут придумала будувати "палаци". Ті споруди з напнутих на палиці ряден, правда, рятували тільки від сонця. Зате скі-і-ільки ра-а-адості!.. Як заграються — про все на світі забудуть! Аж поки не спохопиться котре:

— А де моя Зірка? Тілько шо ж тута була! Втікла, по-городниця! Ходьом доганяти!

— Ходьом то й ходьом! — Надійці відрадно повторювати цікаві слівця гельмязівської говірки.

Хто б подумав, що того-таки літа нашій "принцесі" пощастить побувати в щонайсправжнішому замку! На Чернігівщині, в Олешні, у маминих друзів Ліндфорсів, зукраїнізованих шведів-аристократів! Мама туди їхала за допомогою в залагодженні численних татових боргів, бо так і не зважилась просити грошей у гельмязівських бабусь. А Надійка їхала просто в гості.

Сестри Ліндфорс — Людмила, Зіна й Люба, а також їхня тітка Софія, в заміжжі Русова, мешкали в старовинному будинку з мезоніном та великою терасою, що виходила у велетенський темний сад. Розкішна липова алея до самої річки, зручна купальня, іподром, крокет, бали, смачні наїдки, панни в шикарних строях!..

Надійку зовсім не переймало, що Олександр та Софія Русови — видатні діячі й науковці. Юна "принцеса" здружилася з їхнім сином Юрком, майже ровесником. Вони разом із Надею досліджують таємничу копанку — тут розводять рибу. Спостерігають за совиним дуплом: вдень його мешканці й справді наче позавмирали! "Командують" полчищами червоненьких жучків, які в Києві звуться "москаликами", в Гельмязеві — "солдатиками", а тут — "козачками". Надійка придумала будувати якщо не замки, то бодай фортеці — з піску. Юрко Русов допомагав Надійці "заселяти" в ті фортеці жучків: хай і вони мають де жити!

Ліндфорси таки допомогли Суровцовим грошима. У Києві родина сплатила борги і знов об'єдналась із татом.

Принцеса — під замком?

Проте київське щастя було недовге. Незабаром нашій "принцесі" довелось переїхати в помешкання, дуже далеке від палацу, в, можна сказати, будиночок із химерами.

Тато-бо виїхав на службу до містечка Умані. Поки зможе забрати туди дружину й дочку, їм доведеться задля економії пожити в татової мами, бабці Калісти. Жила стара на "Козинці", тобто на Козячому болоті. Була управителькою в будинку, що належав чоловікові старшої сестри, Іванові Житницькому.

Ох, той будинок!.. Стара дерев'яна споруда, затхлі темні кімнати, скрипучі підлоги… Темний затінений двір, наповнений хробаками та щурами. А головне — численні квартиранти, які наче з'являлись нізвідки і втискувалися сюди невідомо як. Стара генеральша, цирковий клоун, аптекар, який постійно чаклує над таємничими колбочками й порошками… А бабця Каліста взагалі наче вилізла з якоїсь казки про відьом. У фальшивих діамантах, розмальована (якось ненароком пофарбувала волосся в темно-зелене), манірна, напудрено-холодна, з таким же напудреним і верескливим собачкою Марсиком.

Усе це, після Гельмязева та світлої квартири на Малій Житомирській, для справжньої принцеси — наче в'язниця в скляній горі чи бридка осляча шкура!..

Але, як і в кожній казці, непривітний будиночок ховав для дівчинки одну неповторну принаду. І справжня принцеса ту принаду оцінила. Адже в цій хатинці "на антресолях", тобто на горищі, в маленьких кімнатах з 1846 до початку 1847 року жив… сам Тарас Шевченко! Тут згодом навіть відкриють його Літературно-меморіальний будинок-музей, давши одному з козинських провулків ім'я Поета!

Шевченкові твори в родині Суровцових знають і люблять. І цей перетин Надійчиного шляху з великим Кобзарем — не випадковий. Надія, звісно, ще й уявлення не має, що в майбутньому з надлишком випробує на собі його недолю і його неволю. Вона так само страждатиме колись у засланні (о, значно страшнішому за всякі ослячі шкури та скляні гори!). Не десять, як у Тараса, а цілих… 29 років!!! Нова, совєцька імперія розстрілюватиме й кидатиме у в'язниці тисячі невинних громадян, а тим паче тих, хто мав мужність повернутись до коренів, до своєї втраченої, загубленої, здавалось би, вже назавжди, України.

Надійка — повернулась. Навіть сама не помітила, коли саме. Може, та велика любов прийшла до неї під київськими каштанами чи на дніпрових схилах? Може — в мальовничій гельмязівській говірці? Чи з генами гордих полтавчан-козаків?

А чи може, в Умані, куди переїхали незабаром, десь 1903 чи 1904 року? Коли разом з гімназистками-квартирантками Наталею і Ніною робили в новому просторому помешканні на Садовій "концерти". Або — ходили на святкові вечори маминої недільної школи. Співали там тільки українською (ті кілька російськомовних пісень, які безперестанку нав'язувались у гімназії, приїлись, як гірка редька). А пісень же цих — море!!! Надійка, хоч і не мала особливого слуху та голосу, понавчалась їх і від тата, і від дівчат!

Або коли під керівництвом викладача чоловічої гімназії Данила Щербаківського організували "Український гурток" і поїхали з ним у ближні села на археологічні розкопки?

Чи вже в часи Першої світової війни, коли, кинувши майже завершене навчання на Бестужевських курсах, візьметься доглядати поранених? Чому українці мусять гинути за російську імперію, замість будувати й розвивати своє? Саме тоді ближче

познайомиться з українськими січовими стрільцями. Від них уперше дізнається про український жовто-блакитний прапор і шитиме такі прапори в Українську революцію. З ними разом оплакуватиме юних жертв у бою під Крутами, з ними разом повторюватиме прегарний вірш свого улюбленого поета Павла Тичини:

… Понад все вони любили

Свій коханий край.

Та що там казати: уже сама розкішна природа навіювала ту любов у чутливу до краси принцесину душу! "Оті місячні ночі, та неповторна краса, мабуть, і вкорінили любов саме до цієї землі, і подолати її, забути несила було за жодних обставин. Самі пахощі українських ночей — до смерти здаватиметься, що так не пахне земля ніде на світі!", — напише колись Надія у своїх "Спогадах". А Надія має з чим порівняти: перш ніж потрапить за ґрати, вона об'їздить півсвіту як туристка й почесний член президії Ліги миру і свободи!

Але поки що Надійка гадки не має ні про свої майбутні поневіряння, ні про велику місію.

Більше того: наша восьмирічна принцеса навіть вважає, що знову потрапила в "полон". Адже Умань спершу неабияк розчарувала дівчинку мізерією, порівняно з Києвом. Небруковані вулиці, солом'яні стріхи, курні околиці, повні зовсім не "міської" живності…

І тільки ситі доглянуті коні біля возів, бричок, екіпажів і карет, пишні садки та кринички біля хат, мальовничі верби над ставком Осташівкою, прозорі хвилі річечки Уманки трохи привернули Надійчине серце.

Величні будівлі центральної частини, багатий крам і лакітки тутешніх численних крамничок теж виявилися не гіршими за столичні! І все це якесь затишне, колоритне, дзвінке, багатонаціональне і водночас гармонійне. І селяни-українці, і поляки та німці, й нечисленні росіяни, і розлогі єврейські квартали зі своїми мовою-побутом-виглядом…

Пізніше дізнається, що в Умані теж чимало інтелігентних родин. Потоваришує з багатьма прекрасними уманцями. У тім числі з майбутніми видатними письменниками, а тоді — своїми ровесниками Колею Бажаном, Андрієм Чужим (Сторожуком), Іваном (Ізраїлем) Куликом, Миколою Комарницьким…

Остаточно підкорив леґендарний парк "Софіївка", який виявився гідним щонайкращих принцес! А лебеді на його ставу! Ось біла та чорна лебедині пари, побачивши Надійку, вже поспішають, несуть свою красу до берега! Радо простягла їм сухарики, які тут же зумисно продавались. Величні птахи зовсім не велично — пожадливо допались до їжі. Наче три дні не їли! Її рибки бодай музики ждуть! Юна "панночка", звісно, простила таке приниження гарній птиці: надто вже цікаво її годувати. Але десь підсвідомо закралась думка про те, що по-справжньому шляхетна людина мусить, на відміну від лебедів, усе робити з гідністю. І жити, і навіть померти… Цього принципу Суровцова дотримається у найтяжчих ситуаціях. Вона збереже в собі Людину навіть у далеких сталінських таборах — там, де людей не мають ні за що, намагаючись залишити од них лише номери. А ще вона, мов помахом чарівної палички, вмітиме будити людяність у тому, хто вже й сам вважає себе ніким. У її камері крадійки стануть найчеснішими роздавачками хліба, суворий безмовний тюремний наглядач рятуватиме її від павука, злісні кримінальні авторитети покірно слухатимуться її законів Добра. Надія (на те ж і Надія!) Суровцова багатьом урятує душу. Багатьом — життя, самовіддано працюючи санітаркою в найнебезпечніших заразних бараках!..

Але поки що дівчинка обживає уманські "володіння". Відбуває уроки в гімназії (згідно з маминим чітким режимом, ніколи не спізнюється навіть на ранкову молитву!), потім — домашні заняття з французької та музики. Сумлінно годує канарку, рибок, двох білих качок. Із дітьми фотографа Юрковського, Стасею і Кацею, а також із донькою палітурника Губанова Рохлею та кухарчиним сином Степаном будують нові "замки", розв'язують шкільні задачки, грають у "класи" й гасають двором.

Вечорами Надія стає ще й "принцесою Читання". Для Суровцових це — священне заняття. Читають кожен своє, лиш татові, через його слабий зір, читають уголос. Таким чином дівчинка змалку "опанувала" судові справи, статути, закони. Прочитала — вголос — "Ілюстровану історію України" Михайла Грушевського. Того самого, який так блискуче дав одкоша уже знайомій нам істеричній газетці "Кієвлянін". Мовляв, які ми, українці, виходить, сильні, якщо зусібіч на нас нападають! Адже на мертвого, мовляв, навіть собаки не брешуть.

Хто може зараз подумати, що доля зведе Надійку із самим автором, і не раз? Що вона, як, до речі, і Юрко Русов (пам'ятаєте "солдатиків"?), працюватиме під керівництвом Грушевського в Центральній Раді?! Що оголошуватиме уманцям на майдані перед рідною гімназією його Перший Універсал?! Що саме Грушевському Надія особисто передаватиме в Луцькі казарми пропозиції щодо порятунку молодої української держави (якби з ними погодився, незалежної України більшовики не залили б кров'ю на довгі десятиліття)… Що його підписами шантажуватимуть Суровцову на допитах… Що на схилі своїх літ Надія по-новому перечитає "Ілюстровану історію…" та інші праці Грушевського і, попри все, визнає його унікальність — як ученого…

Багато читає і за порадою улюбленого вчителя літератури Григорія Куриндіна. Саме під його керівництвом з'являються її власні літературні спроби. Згодом ці спроби переростуть у дещо серйозніше. А ще пізніше Надія регулярно публікуватиметься в українських та закордонних виданнях зі своїми но велами, нарисами й перекладами. Двічі буде входити до Спілки письменників: австрійської та харківської. Там, у Харкові, в 1920-х роках Надя співпрацюватиме з найкращими тогочасними літераторами: Юрієм Яновським, Павлом Тичиною, Володимиром Сосюрою, Лесем Курбасом, Аркадієм Любченком, Миколою Кулішем, Остапом Вишнею, Олесем Досвітнім, Грицем Петренком, Петром Панчем, Мишком Яловим, Майком Йогансеном, Миколою Хвильовим, Михайлем Семенком, Христею Алчевською, Валеріаном Поліщуком, Юрієм Коцюбинським, Олександром Довженком… Усі вони, як і сама Суровцова, спершу повірять у відродження України, а потім — постраждають від кривавого більшовицького режиму. Хтось заплатить життям, хтось — і душею, а хтось — волею. Як Надійка. Як її друг дитинства Юрій Корчак-Чепурківський (пригадуєте "яранги" зі стільців та хусток?). Як і її майбутній "принц" (не на коні, але — "блондин") — росіянин, викладач Дмитро Олицький, за котрого вийде заміж, але якого навіки забере від неї кривавий 1937 рік… Як і Дмитрова сестра Катерина Олицька, з якою, наче з нинішньою лялькою Катькою, Надійці буде про що побалакати довгими вечорами — після років неволі обоє доживатимуть віка в Умані…

Але що там казати! Навіть якби Надійка Суровцова знала наперед свою трагічну долю, однак не відступилась би від любові до України!..

Проте зараз наша принцеса ще не знає про це. Тільки замріяно виглядає з вікон щойно придбаного татом власного будиночка у Нагорному провулку, 4, куди б це податися в світ?

Ет, для початку можна піти увечері з товаришками на танці! Ах, ви й не уявляєте, як поважно проходять танці в справжніх принцес! Бали відбуваються в парадній залі жіночої гімназії, куди з хлопчачої гімназії приходять юнаки в строгих мундирах і рукавичках. Дівчата теж у білих "пальчатах", у коричневих шкільних формах (тільки й того, що замість чорного фартушка зодягається білий), тісно зашнуровані в корсети… Той романтичний дух, ті погляди, та книжечка-програмка, в якій записано послідовність танків та імена партнерів, яким ці танки обіцяно!.. Яка то радість, коли програмка заповнена вся! А коли тебе ще й запрошує дириґент балу! І саме з ним ти виступаєш у першій парі, тобто відкриваєш бал! І тобою милуються всі: як наступні пари, так і сумні незапрошені дівчата, що разом з матерями (їхня присутність обов'язкова!) сидять попід стінами! І — хтось найкрасивіший, найзакоханіший!..

Музика!.. Падеспань, краков'як!.. Справжня казка!

І не загрожує ще, як тій принцесі-Попелюшці, тривожне бамкання опівнічної години!..

Утім, навіть коли та година настане, навіть коли на Суровцову зваляться підозри, арешти, знущання, ув'язнення, 16-годинний робочий день, колимські перепади температур та інші нещастя, — вона все одно зостанеться шляхетною принцесою! Ніби якийсь посол (а в часи УНР[8] Надія — одна з перших жінок — таки матиме право працювати в посольствах), ув'язнена робітниця Суровцова розмовлятиме в таборах і німецькою, і французькою, і ще багатьма-багатьма мовами. Адже поруч так само безневинно страждають від сталінської системи чехи, болгари, грузини, латиші, цигани, євреї, німці, перси…

…Вальс, мазурка, полька!.. У неї нічого ніколи не перетвориться на гарбуз! Навіть у моторошні сибірські ночі

Надія зуміє стати тюремною Шахразадою. Щоразу розповідатиме співкамерникам чергову казку, повість, роман. Усе, що запам'яталося з дитинства, усе, що придумувалось на ходу, все, що надзусиллям волі спліталось її уявою докупи…

Навіть у нестерпних умовах владивостоцького барака, де люди геть утратять інтерес до життя, Надія Суровцова придумуватиме… вистави. Одна з них буде така. Буцімто приїхали мандрівні актори: на когось натягнуть вивернутого кожуха, і він стане "танцюристом-ведмедем", когось обвішають ганчір'ям, і він буде "балакучим папугою"… А найвеселішою буде "морська свинка" — переодягнена в строкату шубку вона сама, що витягатиме з шапки скручені в дудочку папірці — "на щастя". "Вам судились далекі мандри", "Про вас думає трефовий король" і, нарешті, найзаповітніше: "Все закінчиться добре"… Люди розважаться і відчуватимуть, що знов мають сили боротись і сподіватись на те, що справді хтось їх чекає і що все закінчиться. Закінчиться добре!..

…Новим танцем вибухає оркестр, і Надійка вкотре виступає в першій парі. Буде першою навіть тоді, коли ні оркестру, ні пари не буде поруч. Адже вмітиме бачити щастя в кожній дрібниці!.. Рятуватиме себе та інших мудрим життєвим правилом: "Немає кращих ліків від горя, ніж давати полегкість іншим".

А музика звучить, кружляють пари, переглядаються попід стінами кохані мами, миготять по залі усмішки й щасливі очі. І не губиться, не губиться, не губиться — і ніколи не загубиться! — кришталевий черевичок!..

Історія людини в історії людства

Суровцова Надія Віталіївна (5(17).03.1896 — 13.04. 1985) — українська письменниця, журналістка, перекладачка, громадська діячка. Народилась у Києві, дитинство, юність і останні роки життя провела в Умані. Брала активну участь у політичному житті країни, зокрема в роботі Центральної Ради. У часи Української Народної Республіки одназпершихжінок отримала диплом Конзулярної академії, що давало право займати дипломатичні посади. У складі дипломатичної місії УНР вирушила за кордон. У Відні здобула ступінь доктора філософії. Викладала там у Вищій агрономічній школі, працювала в Комітеті допомоги жертвам голоду в Україні тощо. У складі Інтернаціональної Ліги миру і свободи виступала на конґресах у Дрездені, Фрайбурзі, Гаазі, Амстердамі, Парижі, Вашингтоні та інших містах. У цей час активно публікується в пресі. Німецькою мовою виходять її переклади українських казок. Українською — переклади Короленка, Діккенса, Скотта, Велза, Гамсуна, Берета, Мопассана та інших.

1925 року повертається в Україну. У Харкові активно включається в мистецьке й громадське життя, приєднується до кола передової інтеліґенції, пише й готує до видання свої нові й колишні твори.

1927 року злочинно заарештована і на 29 років викреслена із літературного (та й узагалі нормального) життя.

Повернувшись до Умані, працює в місцевому краєзнавчому музеї, дає приватні уроки іноземних мов, водить екскурсії в "Софіївку". Але з 1972 — знову тиск і гоніння від влади.

1996 року в Києві вийшли друком її "Спогади", 2001 — "Листи". Решта публіцистичних, літературознавчих статей, перекладів і художніх творів ще чекають свого видання й поцінування.

Василь Симоненко

НЕБЕЗПЕЧНІ ПОЛЬОТИ ВАСИЛЬКА СИМОНЕНКА

...Упаду я зорею,

Мій вічний народе,

На трагічний і довгий Чумацький твій шлях.

Василь Симоненко. "Стільки в тебе очей..."

Навчальні піруети[9]

Стільки пам'ятає себе Василько, він хотів стати льотчиком. Як тільки загуде в небі — бігом надвір! Геть і ложку покине. Забуде і борщ, і мамині пиріжки, начинені смаженим борошном. Адже в небі — сталевий птах (це вам не чорногуз із їхньої повітки!) крилами розтинає хмари!.. Оце висота! Оце доля!

Змалку вподобав собі віршика, що склав троюрідний брат Льоня Щербань: "Я маленький льотчик, / Я зроблю літак...". Розповідав його вдома з таким запалом, наче то його власні рядочки. Мама навіть вирішила, що це не Льоня — Василько придумав. Так ненароком ця помилка й увійде в історію. Але вірш і справді наче Васильків. Бо є в ньому щось і від хвальковитих газет, що їх недолюблює, але почитує дідусь. А щось — від рідної колядки: Василько ж народився 8 січня, одразу після Різдва! Правда, колядують Василь із хлопцями покрадьки, щоб у сільраді та школі не пронюхали. На своєму кутку десяток хат обійдеш — та й по всьому. Але ж колядують! "Коляд-коляд-колядин, я у батька один", — схоже з Льоніним віршеням, хіба ні? Ото й тільки, що Василько не в батька один, а

— в мами! Ну, іще в дідуся, звісно. Любить Василько їх дуже, і вони над ним трусяться.

Хоч нічого в них героїчного, нічого від романтичної льотчицької долі. Мама Ганна, в колгоспі наробившись, вечорами цокотить на швейній машинці — сусідів обшиває. Дід Федір Щербань, колгоспний комірник, після роботи косить, порається біля худоби та читає книжки-газетки. Василькові тільки й "польотів", що в розкрилені мамині руки, коли приходить увечері з роботи. Або — дідусеві назустріч, коли той із поля чи з базару в Лубнах несе онукові гостинчика "від зайця": окрайчик хліба, яблуко чи бублика. І то — це коли Василько маленький був, а нині півпарубка, семикласник уже!

У війну літаки не вабили, а лякали. Були схожі на чорні хрести й несли в собі смерть і руїну. Правда, щойно 1943-го їхнє село Біївці звільнили од німців, Василько з Льонею Щербанем і собі спробували трохи "повоювати". Не льотчиками, то хоч піхотинцями. Ну, а піхоті чи льотчикам треба вміти стріляти.

Війна одгриміла, проте снаряди, патрони, гранати зостались. Всі хлопчаки тоді "запаслися": Гриша Симоненко автоматні диски прикопав у схованці, дід його — пістолети на сінокосі познаходив, Льоня ящиком патронів розжився. Василько ж озброївся в рідній клуні. Там, коли замерзали Удай і болота, часом переховувались партизани, і в очеретяній стрісі лишили… нагана й гвинтівку! Тож хлопці — за зброю. Висадили зі стріхи десант у бур'яни і дрібними перебіжками — в береги.

…Однак та перша військова операція скінчилась поразкою. Постріли з болота неабияк наполохали селян. "Солдатів" швидко виловили, зброю відібрали, босі вояки під грізним конвоєм Параски Щербань, і насмішкуватим поглядом чорногуза з клуні прибули додому. Увечері зазнали ще й публічного суду.

Хлоп'ячі вуха палали від батьківсько-дідівських зітхань, бідкання і докорів.

— Дурило мале! — трималась за серце заплакана мама. — Це ж тільки Божа ласка, що лиха не сталось!..

Але справжні герої не відступають.

— Як виросту, буду льотчиком і оженюся з італійкою! — звірявся Льоні Василь, коли вони через вікна колишньої церкви, де совєцька влада зробила клуб, дивились нове кіно. Кіно привозять мало не щодня. Нема електрики — вмикають движка і крутять, крутять, крутять... Хлопці через вікна пролазять, бо грошей — катма. Сьогодні кіно страх, яке цікаве, — італійське. Із Софі Лорен у головній ролі!

Хоча женячкою не переймається ще. Однак майбутню дружину Людмилу-Люсю, красуню не згірш італійської актриси, кликатиме трохи "по-кіношному": "Люсьєн".

А от льотчиком — уже зараз був би, і край!

Одначе мріяти — кожен може. Чого лиш не понамріюється, коли цілих дев'ять кілометрів тюпариш до школи, а потім, відучившись, — тих самих дев'ять дринзяєш назад? З 1942 року Василь учився в Біївецькій початковій, потім ходив до семирічки в сусідніх Єнківцях, а тепер — до десятирічки в село Тарандинці. Колись у Тарандинцях служив писарем

Васильків прапрадід (теж Федором звався). Тільки прапрадід собі щодня верхи їздив, а хлопець — пішака. Як тепло й сухо — мовби й нічого. А дощами-снігами одежа-взувачка не встигала за ніч висихати на грубці. Пальто ж у Васі — вітром підбите, чоботи — босий слід знати...

Але до школи — це закон! Якось у несамовиту хуртечу, коли всі були певні, що з сіл у Тарандинці ніхто не приб'ється, вчителька Уляна Миколаївна Демченко здивовано уздріла на шкільному порозі… сніговика! Коли "сніговик" обтрусився-обтупався-пообмітав паморозь, він зробився… Василем Симоненком!

— Тяжко тобі, Васю? — мама жаліє.

— Та чого там важко? — віджартовується-відсміхається каро-зеленими очиськама. — Доки дійду до школи — всі уроки повторю. Доки назад — усі пісні переспіваю!

Отже, мріяти — не сокирою махати! Проте і за рубанням дров чи очерету (дідусь уже старенький, хлопець — головний хазяїн у домі) мріяння Василька теж не покидає. Города копає — мріє, сіно згрібає — мріє, худобу порає — мріє!..

Льоні простіше: постановив собі, що стане поетом, і вперто прямує до мети. А тут же пером і папером не обійдешся! Треба щось робити, бо ж, як у Біївцях кажуть, без підпалу й дрова не горять!

…Нові "навчальні" польоти відбулись на Удаї, що несе поважно глибокі води через село.

Місцева парубота придумала такого собі лука. З усіх сил нахиляється донизу молода верба. Двоє тримають за гілки-шасі, доки "льотчик" не вибереться на "фюзеляж"[10] і не вчепиться руками за "рулі повороту" — верхівку.

— Три… чотири! — командують хлопці. — Від гвинта!

І — в-в-відпускають дерево.

Воно розправляється і пружиною викидає того, хто на верхівці, в річку. Пілот іде на зниження! Є контакт — геройський бульк у воду! Та-а-аке добро! І страх, і гордість, і, головне, безмежна радість польоту!

Але якось Василько, не втримавшись, "важелі" випустив завчасно…

Впав із триметрової висоти. Не у воду. Зайшов у штопор на берег, у мокрий пісок.

Лежма лежав кілька днів, так спина боліла. Згодом начебто минулось. Але — чи минулось?..

Бажання літати — не минулося точно. Його не могли відвернути жодні мамині плачі й дідові умовляння. Бо ж льотчик він чи ні, врешті-решт?!

Може, задерикуватий Василько послухався б твердого татового слова? Бо ж, як зізнається у вірші "Кривда":

Ну, нехай би смикнув за вухо,

Хай нагримав би раз чи два, — Все одно він би тата слухав І ловив би його слова…

От лише де він — той тато? У війну, подейкують, колишній бивецький учитель, художник і артист Андрій Симоненко воював. Дослужився навіть до високих чинів. Подейкують, що навіть — льотчик він, майор авіації… Проте щось там ніби не догодив начальству й тепер засланий до таборів… Якщо досі про Василька не згадував, то нині й поготів! І марно мама ще жде, ще на того "вітра" Андрія надіється…

Плаває ж Василько таки майстерно. Удай перепливає, мов торпеда.

Є на Удаї глибоченна яма — Бибиха, що в неї, за леґендою, було вкинуто бочку золота, ще й не одну. Золото хвилювало Василька найменше: від дідуся перейняв зневагу до всякого багатства й високих посад. Дід зовсім не переймався втратою дворянської грамоти Варвари Максимівни Остапенко — власної мами. Козаками були, мовляв, козаками й зостались. А всякі вислуги та звання — дурниці. Отож не золото манить Василька в загадковій удайській западині. Хочеться дна дістати! Поки що це нікому з місцевих парубчаків не вдається, але в майбутньому Василь таки добуде своїй родичці, дослідниці Щербанівського родоводу Любові Сердюк-Баран, мул із самісінького дна самої Бибихи!

Пірнання, плавання — це теж як планерування. Розтинаєш гущу води, наче ріжеш хмари. Тамуєш дихання, мовби ти в розрідженій атмосфері…

.. А коли йдеш на дно — ти наче підбитий фашистом літак…

Василько зазнав і цього — йти на дно.

Узявся перепливати річку, прив'язавши до спини весло. Але на той берег, де чекали хлопці з човном, доплисти не вдалось. Підступне латаття, таке гарне, біло-порцелянове, ненароком оперезало весло. Зчепилося з ремінцем, потягло в свої нетрі… Вже які "мертві петлі" виробляв — іще більше заплутувався. Ще трохи — і відчайдушний "льотчик" навіки "спікірує" годувати раків!..

Добре, що недалеко рибалив біївецький дядько!

...Тому дядькові й завдячує життям семикласник Василь, по-вуличному — Сурмилівський (мамина мама Варвара була Сурмило), майбутній поет Василь Симоненко…

Утім, киснути влітку на річці не геройство, а задоволення. Взимку скупатись — ото б! А то лише гасають на шкільних лижах, на саморобних дерев'яних, підбитих дротом ковзанах та "літають" на шалено розкручених "крутилкою" санках.

Узимку чи не взимку, але якось Василь із Олексієм Щербанем та Андрієм Туром постановили скупатися восьмого березня.

Посановили — зробили! Не вспіли й до середини доплисти, як нагодився одноокий Коля' (з війни без ока вернувся):

— А що це ви, паскудники, робите? А я бачу, що в береги пішли, та й не туди! У вас що, не всі дома — роз'їхалися на Клечання? Жити набридло?!

Як ухопить бісовий дядько дрючка, та як зачне виганяти їх із води!

Воно й самим кортіло вилазити, але — ґоґошились — ніхто не важився першим. Тож потайки навіть зраділи, що мусять капітулювати.

І це минулось. Ну, вкрило після того Василя всенького чиряками. Ну, загнилася щелепа в Андрія Тура. Але ж слава — пішла!

А славу треба плекати, щоб не забулася. Наступний "політ" відбувся на пасовиську, де Василь, після гусей і свиней, уже вибився на вищу сходинку пастушої "школи" — пас корівчину.

Добре у веселому товаристві серед безмежного зеленого простору щось вигадувати. Давно минулися дитячі ігри в цурки, в гилки, в рогатки й луки, в катання коліщати, в м'ячі, зваляні з коров'ячої шерсті. Тепер Василь упевнено приборкує і найноровистішого коня, вправно атакує "фашистів" поміж "окопами", спритно добуває вогонь кресалом і губкою. Тут, серед пастушків, "герой" змалку приохотився і до куріння (в рідного діда ні на грядках, ні в кисеті також тютюнець не переводиться!). Відтепер смалитиме безбожно, "по-чорному". Буде пояснювати, що тютюн заглушує голод, чи шукатиме інших виправдань. Знав би, яку фатальну й трагічну роль зіграє цигарка в його житті! Утім, то вже нашої історії не стосується.

А зараз парубота забагла "політати" на старому вітрякові, що кострубато стирчить у полі над єнківецьким шляхом. Баки заправлено, датчики настроєно, автопілот увімкнено…

…Василько й не пам'ятає до пуття, як це сталося. Знає, що був політ, була висота — потім усе зникло…

Того вечора пастушки принесли його додому в рядні. Ні встати, ні поворухнутися ще довго не міг.

"Хоч би нічого собі не відбило!!!" — товклось у стривоженій, передчасно посивілій маминій голові.

І це ж при тому, що змалку, вічно голодне й худюще, перехворіло всіма можливим болячками!

Помалу одужав. Минулося. Минулося?..

Набирання висоти

У чеканні того часу, коли зможе сісти в літак, Василько не лише "тренується". І не лише "відмінно" — та що там відмінно — блискуче! — навчається в школі. А й принагідно, між іншим, "шліфує" себе у Слові. Як поприходять Льоня та Гриша, як почнуть римувати-складати всякі історії! Як ото про однолітка Івана Кушніра, що нібито залицяється до доньок дядька Ченя: Дарини, Марії та Наталі:

… Вила, граблища, ломаки,

Запальнички і підсаки,

Днища, прядки, веретена —

Все під Ченеві знамена

Стало грізно в ряд…

.. А Кушнір, немов той кіт,

Все сидить біля воріт…

.. Якщо, Ченю, хочеш жить —

Мусиш зброю ти зложить,

Перестати воювать

І Марію нам віддать!

Довга поема теж закінчувалась "польотом", щоправда, жартівливим, з місцевої гори Лисак:

Ми із Симоном сиділи,

Наблюдали з Писака,

А як Чені наступали,

Задали ми драпака!

Симон — це одне з численних прізвиськ Василя Симоненка. Віршують у Василевому роду, крім Олексія Щербаня, ще й дядько Петро Щербань, трохи — брат по батькові (точніше, по безбатченству) Гриша Симоненко… Навіть відомий критик і письменник Прокіп Мисник — їхній далекий свояк. Зрештою, і мама, вже яка зайнята селянською та кравецькою роботою, а завше вдатна до влучного слівця, до гарної пісні! Згодом Ганна Федорівна збере почуті в рідному селі примовки-приказки в окремий зошит під назвою "Перлини поміж людей". Василь умисне обминає думку ще й про тата, котрий, кажуть, теж має літературний дар. Бо ніякий дар не може бути вищим за талант совісті, людяності, відповідальності! Сам він через ціле життя пронесе зароджену в дитинстві зневагу до забудькуватих невірних "пошти-батьків" і лицарську повагу до Жінки, до Матері.

Але найбільше будить Васильків поетичний дар дідусь Федір. Не лише тому, що Федір Трохимович нема-нема — та й забалакає "прикладно", римою. А ще й тому, що останні гроші віддасть на книжки для коханого внука. Головне — ті благодатні розмови довгими вечорами на печі або влітку на сінокосі. Кінця нема тим подорожам у минуле до свого роду, до рідної України!..

"Ми йдемо через сінокіс, і темніє над нами небо, і дзвенить земля на тисячу ладів, і я слухаю. Слухаю небо, і слухаю землю,

і слухаю дідову мову. І в серце моє вливається якась незрима сила, що на віки вічні прив'яже мене до цієї землі, до співучої тихої мови", — напише через роки.

І справді, манить Василька вже не так небо, як ця земля на межі полтавського степу й чернігівських лісів, наповнена буйною зеленню та розкішними чорноземами.

— Діду, а Україна — найкраща?

— Батьківщину, як і маму, люблять не за те, що вона краща за всіх, а за те, що — твоя, рідна.

..Можна все на світі вибирати, сину,

Вибрати не можна тільки Батьківщину…

— промовлятиме Василева пісня "Лебеді материнства". Облетить ця пісня, як і чимало інших Симоненкових поезій, увесь світ: Василева однокласниця почує її аж у Канаді. Чи ж варто мріяти про успішніші польоти?..

Лише 1947 року Василько з Льонею не те що літати — ходити не могли. Безсило повзали по молодесенькій травичці й "випасали" молоду кропивку, вишукували шпичаки, рогіз… Мало помагають млинці з жолудів (жолудяники), із висівок чи липового листя… Піти б на скошене поле й по стерні в рогозяний кошик колосків назбирати (однак пропадуть!) — так далеко ж… І об'їждчики стережуть, голодних дітей проганяють!..

Цей рік — рік уже третього для совєцької України голоду.

"Піснею про Сталіна починаєм день!" — наче на глум, бадьоро виспівує радіо. "Кращих ми не знаємо на землі пісень!" — знесиленими голосами підхоплює шкільний хор… А про голод наказано мовчати!

Мовчати? Хібо що до пори, до часу! Льоня он уже тихцем заримував тужливі рядки — відгук на недавню голодну смерть дівчинки Марійки, в яку був закоханий. Російською мовою — це мовби "краще", "поетичніше". Проте Василько відчуває: тут треба слів не "плакальних" — якихось інших. Яких? Ну, яких же?!!

…Чи не тоді вперше й прийшла підсвідома думка: гарним льотчиком зможе стати і хтось інший. Василь же мусить зробити щось таке, що… Що під силу буде лише йому одному! І це "щось" може стати його власним ПОЛЬОТОМ. Може, значно важчим, відважнішим, хай навіть — небезпечним… Але — його власним. І — щонайвищої висоти!

Справжні слова вже десь виболюються-народжуються у Василькові. І згодом таки виллються в сміливих поезіях "Жорна", "47 рік" та інших. Саме Василь Симоненко один із перших прорве мовчанку і скаже те, що давно болить його народові!

Деякі надміру чесні його поезії вже й зараз улюблена вчителька української літератури Марія Йосипівна Остапенко радить заховати й нікому не показувати. Пам'ятає колеґ, що зазнали репресій і таборів, як-от улюблений Васильків учитель Андрій Федотович Махиня!

Але ж боротися з брехливим злочинним суспільством — це завжди ризик!.. Тому юнак не спиняється в польоті.

Хіба не зухвальством стане стрімке Василеве піке в "шістдесятництво"?[11]

Хіба ж не зухвалим піке буде таке-от, ніби з найвищих висот промовлене, освідчення Україні в любові:

Ради тебе перли в душі сію,

Ради тебе мислю і творю —

Хай мовчать Америки й Росії,

Коли я з тобою говорю.

Поки що, правда, його вірші-здебільшого виписані залізним пером звичайні заримовані куплети: "Бігав вовк по горах, / Здобичі шукав. / І у гірких сльозах / Долю проклинав"… Часто — смішні, про односельців.

Або й кусючі епіграми на учнів, на вчителів. Зате як заримує щось ліричне — аж серце мліє!

Рівняється на тих, кого так любить із сотень жадібно "проковтнутих"-прочитаних, майже вивчених напам'ять книжок. Тарас Шевченко, Іван Франко, Василь Стефаник, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Павло Тичина, Алєксандр Блок, Сєрґєй Єсенін, Едуардас Межелайтіс, Еріх Марія Ремарк, Ернест Гемінґвей…

Пізніше, як зазначить Лілія Шитова, проникне в таємниці забороненого совєцькою імперією "Розстріляного відродження"[12]: у творчість майже нікому не відомих тоді Миколи Зерова, Василя Еллана-Блакитного, Тодося Осьмачки,

Валеріана Підмогильного, Василя Чумака, Євгена Плужника, Миколи Вороного…

Що далі, то старанніше нарощуватиме "висоту", вимоги до власних текстів. Тому й надрукується вперше нескоро: аж 1 грудня 1957 року, в газеті "Черкаська правда". Навіть укладе такі собі 5 заповідей справжнього поета. Його майбутній черкаський колеґа-приятель, журналіст Микола Сніжко ці заповіді чітко запам'ятає і перекаже нащадкам:

1. Знати мову, якою пишеш. (Говорити українською мовою, а не "на українській мові").

2. Стати освіченою людиною.

3. Не бути байдужим до людей.

4. Працювати до сьомого поту.

5. Мати те, що від Бога, — талант.

Шкода, що так недовго розвиватиметься його талант, шкода, обірветься на злеті, на порозі, може, найкращих творів…

Але навіть за цих умов наш чорнявий високочолий хлопчина, чиє ім'я в перекладі з грецької означає "володар", "господар" чи "цар", устигне стати Володарем Неба, Найвищої Висоти…

Такий ось швидкий і стрімко-вертикальний шлях ("кабрирування" по-льотчицькому). Із малого полтавського села — в класики.

Прямісінько у безсмертя.

Історія людини в історії людства

Василь Андрійович Симоненко — поет, прозаїк, перекладач, журналіст. Народився 8.01.1935 в с. Біївці Лубенського району Полтавської області. Помер 13.12.1963 в Черкасах, там і похований.

1957 року закінчив факультет журналістики Київського університету імені Т. Шевченка. У 1957–1960 рр. працював у газеті "Черкаська правда", в 1960–1963 рр. — у газеті "Молодь Черкащини", власним кореспондентом "Робітничоїгазети".

Його поетичні збірки: "Тиша і грім" (1962), "Цар Плаксій та Лоскотон" (1963 і 1967), "Подорож в країну Навпаки" (1964), "Земне тяжіння" (1964), "Поезії" (1966), "Лебеді материнства" (1981), "Народ мій завжди буде" (1990) та багато інших.

Прозові збірки: "Вино з троянд" (1965), "Півні на рушниках (оповідання, щоденник)" (1992) та інші.

Його поезія глибоко патріотична, публіцистична, пристрасна, лірична, часто в'їдливо-саркастична, чесна, серцевинно народна. Як і його своєрідна та обнадійлива проза, вона вже починала виростати з "традиційної" поетики й підніматися до нових рівнів художньої якості, але на цьому шляху Симоненка зупинила смерть.

На твори В. Симоненка написано чимало пісень: "Синові", "Лебеді материнства" А. Пашкевича, "Крізь століття" А. Чекаля, "Український лев" В. Морозова, "Там, у степу, схрестилися дороги" бандуристів Василя та Миколи Литвинів, а О. Винокур за баладою "Русалка" створив балет. За мотивами

Симоненкової творчості художники В. Клименко, І. Кулик, В. Кузьменко, Т. Гордова, М. Бабак малювали картини.

1995 року В.Симоненкові посмертно присуджено Державну премію України імені Т. Шевченка. Його твори перекладені багатьма мовами.

Василь Стус

ПЕРЕМОГИ ВАСИЛЬКА СТУСА

Найщасливішою людиною можна вважати ту, котра виявить себе найсильнішою, чинячи опір горю, проганяючи його від себе і, всупереч йому, крокуватиме дорогою, обраною з власної волі.

Й.-В. Ґете

Із чорноти

У футболі Василько частіше стоїть у нападі, лівим крайнім. Але часто — й на воротях, бо спритнішого й затятішого між пацанів треба ще пошукати. Грає однаково добре і правою, і лівою. Уміє "бачити" м'яча навіть спиною. Запопаде — "обробить" умент, і вже м'яч по-о-олетів од нього точно туди, куди треба. Не промаже Василь, будьте певні!

— Го-о-ол!!!

Завжди отак: забиває — наче горіхи трощить!..

М'яч важкий, каучуковий: загилиш — тиждень синці не сходять. Пальця збив — порохом кров засипав, переждав, щоб переболіло, — і знову гайда!

Сьогодні на їхньому "полі", вузькій забур'яненій вуличці, рахунок "нуль — два". Василева команда, звісно, попереду.

Зненацька запеклий футбол уривається криком:

— Качають!!!

Це означає нагоду розжитись паливом на зиму. Або й на продаж. Пора на шахту.

Відхекуючись, босі футболісти мчать до зарання вготовлених тачок, хапають по два мішки, старі відра, й перевдягачку. Спішать на терикон[13], де вже починається зовсім інша "гра". Вкинувши мішки у відро, Василько вилазить на гору. Тепер пильнуй не м'яча, а того, щоб не летіла порода на голову. Як щойно за м'ячем, слідкують за коліщам і хапають вугілля в залізні відра. Футбольний "дриблінґ"[14] і тут не завадить! Будеш управним — з одної вагонетки піввідра набереш, якщо не більше!

Назбиравши мішок, розганяєшся, на льоту, мов на коня, "заскакуєш" на нього і — ле-е-ети-и-иш донизу!.. Не згірше, як ото взимку на саморобних "козах"[15], тільки й того, що за тобою не білий сніг, а чорна хмара пороху сунеться!..

Василько сам або з трохи старшечкою сестрою Марусею збирає вугілля всі літні канікули. Наповнює здоровенну тачку (ух, важелезна!), тоді приходять мама чи тато, помагають везти додому. От і тепло на зиму: тонна чи й цілих три. Якщо додати ще й підробіток на залізниці, де школяр Стус помагає міняти шпали, рейки і вантажити щебінь, то до убогого сімейного казана — чимала підмога. Бо гроші Василь віддає татові. Одколи не стало їхнього працьовитого й доброго Їванка,

татовим першим помічником доводиться бути "мізинчику" Василеві.

А ще ж, здається, недавно були часи, коли хлопчик був найсвітлішою розрадою, найласкавішим пестунчиком у родині. Ба, навіть у всьому бараці, куди Стуси перебрались 1941 року, тікаючи з колгоспнокріпацької Рахнівки, що на Вінниччині. Сам не знає, чом його так полюбили нові сусіди. Може, тому, що цей кароокий чорнявий хлопчик у вишитій сорочині своїм чистим і щирим українським щебетанням нагадував їм те, за чим потайки тужили, хоча з усіх сил намагалися забути? Адже на Донбас поприїжджали хто звідки, кожен — од свого лиха. І з Криму, і з Казахстану, і з Кавказу, і з Росії. Та найчастіше — з різних кутків України. Кожен обживався й виживав на новому місці, як міг. Кожен прагнув якнайшвидше затерти в пам'яті голодовку 33-го й репресії 1937 років, а з ними — і мову, і вишиванку, і Бога, й дідівський звичай… Бо все українське — це ж у совєцькій державі сором, ганьба! Майже злочин! А тут — невинне потішне дитя в сорочці ("з кишенькою"!), народжене, до того ж, на самісінький Святвечір, 6 січня, — мов Божий посланець з Українського світу!.. Коли вже перебралися в нову хату, їхні дівчата-квартирантки просили Василька щось їм по-українському почитати. А читає Василько — заслухаєшся!

— Ой Вася, Вася-Васільочек! — проводжали очима жваву привітну дитину.

І вдома — такий він ласкавий, такий же милий! Мамин і татів мазунчик! Як почне, бува, лащитись, обнімати, обціловувати їх, улюблених, що вже й мама впиняє: "Та годі тобі!" А він: "А я ще другої щічки не поцьомав!"

А як розсмішив домашніх, коли пішов купувати до сусідського Кольки справжнього, "парубоцького" паска! Для цього діловито взяв зі столу, як потім пояснював, "дві жменьки

грошів". А рідня голови ламає: серед білого дня в хаті, де всі свої, зі столу гроші пропали! їх тоді заробив Іванко…

Василько жене думки про Іванка, бо йому он мішка ще тягти, і чорні від вугільного пилу потьоки на щоках йому зараз, ну, зовсім ні до чого!

Невдовзі після того Василько здивував рідних ще однією витівкою — своїм несподіваним школярством восени 1944 року.

Із самісінького ранку всі розходилися по своїх справах, і лиш Василько мусив сидіти вдома.

— Лишайся за хазяїна! Сиди коло хати, нікуди не йди! — наказувала мама.

А як сидіти? Читати його ще Їванко навчив, Марусин буквар напам'ять вивчений. Тож сам не тямить, як опинився в класі, разом з тим самим Колькою-переростком. І раз, і вдруге, і втретє… Сподобалось! Усе таке веселе! Розказують, що горя нема, що жити все краще і веселіше, адже про них дбає велика партія… А школярі, за ними і Василько, — повторюють.

— Стусік, вихаді к даскє! — викликає вчителька. А того "Стусіка" — лиш голівку з-за парти видно. Одначе радісно лопотить п'ятами до дошки і вмить пише розв'язок! Навшпиньки спинається: дошка вчеплена страх як високо!

— Правільно! Вот відітє, какой мальчік!

І так хвалять "Стусіка" на всіх уроках.

Викрились його "походеньки", аж як зазиміло. На

траві паморозь, а Василько до школи босий приходить (мама черевички ховає, щоб хати не кидав і не простудився). Вчителька — візьми й виклич маму до школи:

— Чому на уроки ваш син босий ходить?

— Не ходе він ні на які уроки! — дивується мама. — Я його вдома лишаю, за хазяїна!

— Ходить! — учителька. — І хай собі ходить! Але ж не босий!

— От чортяка малий! Рано ж йому ще! Я так за день накручуся, що мені й циганські діти не милі! Аби до ліжка долізти ввечері! А він — таке!.. Сидів би й не рипався! Нащо ж ви його приймаєте?!

— А я вам раджу не спиняти його! Молодчина він! Що не спитаю — все знає! Ми його всім дітям за приклад ставимо! Хай ходить. Але взувається.

Робити нічого: оддали Василькові черевики, розжились на такий-сякий костюмчик, дістали торішні Марусині "підручники"…

Уже школярем Василько почав заробляти "по-справжньому". Через те, що в хлопчика часто боліла голова, батьки змушували його пити риб'ячий жир. А він і так до їжі перебірливий, противного риб'ячого жиру — ні на очі! Аж поки тато не затіяв давати йому за кожну випиту ложечку… 10 копійок! Так і повелося: тато ложку жиру підносить, мама напоготові хліб із цибулькою держить — закусити. В кінці тижня Василь до тата — по розрахунок. Потім на зароблене вони з Марусею купували книжки. Придбали вже чималенько. їх

Василь береже як зіницю ока, перечитує, складає власну бібліотечку. І кожну любовно позначає "екслібрисом" — таким собі штампиком, вирізаним із ґумки: "В. Стус". За словником англійської мови навіть придумали гратися "в слова". Один англійське слово каже, другий — перекладає. Василь і тут, як у футболі: відгадує все, жоден "гол" не проскочить в його ворота!

.. Ух, здається, "приїхали"!

Васильків мішок "гальмує" на вичовганому шляху. Чорна курява довкола потроху влягається. Хлопцеві хочеться впасти й віддихатись. Як ото падає— віддихується на мішок у полі, натрамбувавши його травою для кози чи корови. Але тут не трава — на вугіллі не дуже ляжеш!

Глухий гудок парокотельні нагадує, що пора вертатись. Василь обводить поглядом широченний простір… Сам собі не признається, що до нестями любить не лише Рахнівку, де народився і куди навідується тепер лиш у гості, а й цей зболений край… Край, у якому за жовто-рожевими заводськими димами на Чуваській, 19 Василька виглядає рідна, збудована батьківськими і його власними руками хатинка…

Увечері Василь із Марусею, за маминою вказівкою, поливають помідори-огірки, що ростуть на грядці в подвір'ї. Мама собі передишки не має і дітям не дасть: "Я в своєї мами ніколи не спочивала! Наїлись — ото й весь відпочинок, хвате з нас! На роботу!".

У Стусів ще город на околиці, соток десять-п'ятнадцять. Його не поливають, однак роботи на нім — ого-го! Грядки проти нього — як виграшки.

Діти носять воду на поливання з дворової криниці. Та все поглядають на шлях: мама з татом на заводі, обоє у вечірню зміну, коли-то вже прийдуть?.. У такі самотні вечори обом сумно. І мовчать вони — про те саме горе.

…1944 року, як тільки втихла війна, люди кинулися займати городи. Мама Ілина з синами трохи скопали, а решту — позначили межі. Уже вертались додому. Аж оглядаються: на їхній ділянці хтось хазяйнує.

— Синку, вернись і скажи, що там зайнято! — забідкалась мама.

П'ятнадцятирічний їванко слухняно побіг через поле переказати мамине прохання.

І раптом його даленіючу постать укрило і знесло хмарою вибуху.

Виявляється, саме тоді в одній із вирв (Їванко зверху їх навіть не вгледів) пастушки розбирали міну.

…Одного розірвало зразу. Другий ще біг. Точніше, біг уже тільки тулуб: голову знесло…

Але за що ж Іванка, Господи?!!

…У лікарні братик прожив кілька годин. Більше до пам'яті не приходив…

Василькові завжди перед очима той страшний день, Їванкова родимка на щоці… Маруся ж, яка тоді була вдома й того жаху не бачила, найбільше побивається ще й за їванковою

добротою: завжди було її, молодшеньку, пожаліє, і приголубить, і скаже лагідне слово!..

Колись найстаршою була Палазя. Вона та їванко були з татом на Донбасі давно. Але 1941-го, як Семен Стус забрав у Сталіно й менших дітей… Саме тоді, у чистий четвер, відмінниця-розумниця восьмикласниця Палазя захворіла на запалення мозку… На другий день Великодня її чиста невинна душа полетіла до Бога…

Политі грядки чорно розповзаються під ногами. У горлі клубком стоїть чорнота спогадів, звідусіль підступає нічна чорнота. Зіпає чорнотою недобудованої кімнати хата, без батьків чужа й непривітна…

— Давай будемо співати! — пропонує Василько. — Дасть Біг, і веселіше стане! В мами ж якось виходить робити й співати заразом!

І двома хиткими струмочками — від криниці до грядки — від грядки до криниці — тягнеться пісня, що її мама тихо, високо й гарно співала дітям ще над колискою:

Ой люлі, люлі, моя дитино,

вдень і вночі,

Підеш ти, сину, на Україну,

нас кленучи…

Василько ще змалку не міг второпати: чом на Україну ще треба йти? Вони ж — в Україні. І куди до неї йти? І чому так: живуть ніби ж у себе вдома, а насправді — на чужині? Може, це

так, як у їхніх мами й тата, котрим рідна Рахнівка, де з діда-прадіда жили й працювали, зненацька перетворилась на "мачуху"? Але ж саме в Рахнівці бідному сироті Семенові Стусу, після повернення з полону Першої світової війни, 1920 року пощастило одружитися з найкращою, найбагатшою сільською дівчиною — їлиною Сіньківською. Зажили добре: Семен завзято господарював, дружину жалів і дуже любив. Навіть голодовку 1933-го з горем-бідою пережили — як мама казала, "полатавше", тобто ніхто не вмер. Але що ж, як більшовики й комнезамівці[16] все затятіше встановлювали свої порядки. Мало того, що 1937 року пройшла селом страшна пошесть таємних доносів та арештів. А з 1938-го, року Василькового народження, заходилися поголовно зганяти людей у колгоспи. Не віддав майна добровільно? Ти проти совєцької влади! Ворог! Куркуль! Силою одберемо! Самого ж — під кулю! Або в Сибір!.. Ті одверті грабунки називались "розверстками", тобто податками. Тож і вийшло, як у пісні: пішли Стуси шукати "іншої" України, все "кленучи"…

Далеко бігли, та не далеко втекли. Уже в Сталіно їх наздогнала голодовка 1946-47 років, яку Василь добре пам'ятає і в яку ледве вижили. Тато вихуд на кістку. Мама ж од голоду, навпаки, геть спухла. Ще й зболене серце після Їванкової смерті все більше давалося взнаки… Тоді вже, навпаки, приїхали родичі з села забрати в Рахнівку бодай Марусю. Супи їли такі пісні, що в них, мама казала, ні скалочки не плаває. Макуха теж не давала сили. О, де мамині солодкі рахнівські узвари, де запашні коржі з часником, де начинені капустою картопляні хрумкі пиріжки? А це… У Василька од макухи тільки ще більше голова боліла. Якби не корова, що найнявся в сусідів пасти, носила би зараз Маруся воду сама…

…Знайдеш ти в гаї тую калину,

та й пригорнись,

Бо я любила, моя дитино,

її колись…

Та це ж не пісня — сльози! Добре, що стемніло, й не видко чорних патьоків на припорошених вугільним пилом Василькових щоках! Розважились, називається!..

Господи, чому навколо — скільки чорноти? І ця чорнота згущується, наростає: над тобою, над твоїм родом, над твоєю країною! Але ж не можна так просто дивитись на це й мовчати! Хтось же мусить дати їй одкоша!

І хто ж, якщо не він сам? Він, чиє ім'я у грецькій означає — "володар", "господар", "цар"?..

Він буде господарем своєї долі, буде сильним, буде переможцем! Його далека покинута рідна земля, міцне селянське коріння, а ще — донбаська вольність та відчайдушність — цьому тільки сприятимуть!

…Колись, ще маленьким, він був перелякався кудлатого пса, і шептуха викачувала йому переляк. Викачала! Хоч Василь розуміє: безмежна чорнота — це не якийсь там кудлатий пес. І навіть не чорна вугільна хмара. І не футбол, тут не порятує ні гол, ні "дриблінг"… Це — гра не на життя, а на смерть. У ній виграють лише наймужніші:

Ні. Вистояти. Вистояти. Ні —

стояти. Тільки тут. У цьому полі!..

До неземного світла

Нарешті полито останній рядок!.. Брат і сестра хлюпають із відерця, миють руки-ноги — й до хати. Перекусивши (Маруся неперебірлива, а Василь завиляє[17], чи не "завалялось" яєчні або ковбаски), можна по-справжньому перепочити.

Щоб розігнати чорну німоту, скоренько вмикають патефон. Ну, "Реквієм" Моцарта, яким Василько так перейнявся, бігаючи після школи у філармонію, не для нинішнього сумного вечора. І хлопець у сто перше ставить не менш улюблені сонати Бетговена. "Що це була за людина! Все життя — в горі, в нещасті, в муці — і він — один проти цілого світу — перемагає!" — міркує, вслухаючись у знайомі переливи мелодій.

Через науку маминої пісні йому легко розуміти музику. Шкода, що батьки не мають за що купити фортепіано. Зате нинішнього літа, після "відмінного" сьомого класу, тато купив йому гітару! Василько вже навіть грає "Взяв би я бандуру"! Марусю ж "вимуштрував" бринькати на одній струні "І шумить, і гуде…". Тепер узявся за давні марші й романси, дещо з класики.

А ще снуються-придумуються власні мелодії… На них мимоволі стеляться власні тексти. Через пісню ліпше осягається й краса та мелодика мови: з усіма відтінками, багатством, цікавинками. Воно ж добиралось-шліфувалось тисячоліттями!.. Татово-мамині рахнівські слова — аж пахнуть!

Утім, такого самотнього вечора, як нині, найкраще рятуватись читанням. Василь полюбив літературу завдяки прекрасному вчителеві української Костеві Макаровичу Тесленкові. Але насамперед — завдяки лагідному й роботящому татові Семенові, який страшенно шанує освіту. Сам батько закінчив лише чотири класи, хоч і з ними легко розв'язує Марусині задачки за б клас. А розум такий має, що і мислить, і пише грамотніше за деяких своїх начальників.

Від тата перейшла Василькові спрага до вивчення мов. Тато колись постановив собі й вивчив німецьку мову — так і Василь зробив. А ще знатиме латинську, англійську й французьку. Вивчатиме італійську, іспанську, польську, словацьку, чеську, білоруську, ідиш… Іще глибше пізнаватиме іноземні мови самотужки, в камері, куди його кине найчорніша червона імперія… Але про це казати ще рано!

Отже, тато постійно читає сам, і дітей до того привчив. Так що, коли о 21–22 всі лягають спати, Василько ще ніяк не може одірватись од книжки. З літератури (і з математики) навіть на олімпіаду їздив.

Читає малий Стус і те, що за програмою, і те, що вибирає-купує сам. Василя Стефаника, Максима Ґорького, Миколу Островського, Лесю Українку, Джека Лондона… Все дужче заглиблюється у творчість Григорія Сковороди. Вразила Франкова поема "Мойсей". Викладена генієм старозавітна біблійна історія перевернула душу. Заможний Мойсей покидає статки й розкоші, аби свій зневажений народ вивести з рабства! Воля — ось найвища світова цінність!

"Кобзаря" Тараса Шевченка до 6 класу знав майже всього напам'ять.

Ой люлі, люлі, моя дитино,

Вдень і вночі.

Підеш, мій сину, по Україні,

Нас кленучи…

Та це ж слово в слово мамина колискова!!! Ні, це не просто збіг! Йому, ще немовляті, Тарас уже хотів щось сказати маминими словами! Передати свою силу і міць? Священну місію берегти й продовжувати Україну?..

Так чи інакше, але ще більше й міцніше сплітаються у Василевій свідомості поняття багатостраждальної України і його вимученої Матері… Хоч тільки згодом він цілком усвідомить усі труднощі шляху до Неї, до України:

До Неї ти від неї йдеш,

страсна до Неї путь —

та, на котрій і сам падеш,

і друзі — теж падуть.

Буде у тих рядках щось навіки спаяне з мамино-Шевченковою піснею. І в багатьох інших також:

… О Боже мій! Така мені печаль,

і самота моя — така безмежна.

Нема — вітчизни. Око обережно

обмацує дорогу між проваль…

Утім, ці вірші-одкровення прийдуть згодом. Поки що Василько віршує вряди-годи, і то здебільшого до шкільних стінгазет. Як-от на директорського синка, який погано вчиться:

У нашого Лёни неприятность: опять двойку получил,

Потому что и сегодня он химию не выучил.

И немецкий язык знает тоже узко,

Потому, что он привык говорить по-русски.

Але все це так, не всерйоз. Обов'язок, так би мовити. Бо, нагадаємо, і вдома, і пізніше в інституті, де навчання, звісно, теж вестиметься російською, Стус розмовляв і розмовлятиме тільки по-українськи. При цьому, за слушним спостереженням його товариша-"шістдесятника" Івана Дзюби, Василь органічно не переносить, не сприймає жодної ненависті, озлоблення проти будь-якої іншої нації. Вивищувати себе за рахунок "топтання" інших — принизливо. Але й себе "топтати" нікому не дасть.

Найнайперші вірші тримаються в таємниці навіть од найближчих людей. Таємницею вони й зостануться. Тільки й матимемо авторське зізнання в передмові до майбутньої книжки: "В четвертому класі щось заримував про собаку. По-російському. Жартівливе. Скоро минуло".

Минуло, бо зараз Василь палко мріє про геологорозвідку, і взагалі — мандрувати. Хоч і не знає, що мандрувати йому доведеться чимало, на жаль — не з власної волі… Аж туди, де 50 градусів морозу й пекельні умови каторжної примусової праці.

Бажання віршувати відновиться в старших класах, коли Василь закохається в однокласницю. Хоч і те віршування ще буде "не всерйоз". Як, зрештою, і саме кохання. Найголовніше кохання свого життя Василь зустріне у 27. Це буде киянка

Валентина Попелюх. "Попелюшка", як називатиме її Василь. Василеве й Валине кохання зазнає неймовірно короткого щастя і неймовірно безконечних випробувань. Проте їхній шлюб витримає набагато більше, ніж часом витримують "домашні", "благополучні" сім'ї.

Василеве життя взагалі, чим далі, тим більше наповнятиметься неземним світлом. Починаючи з любові до ближніх: до рідних, друзів, своїх численних приятелів, яким помагатиме не тільки вчитися, а й книжками, і продуктами, й ліками. Ніколи не обмине людини, що потребує помочі, навіть якщо то п'яниця в калюжі валяється.

Він свідомо піде на загибель, розуміючи: хто, як не він має кинути виклик владі антихристів? Свідомо стане на стежку своєї боротьби, своєї Голгофи. Святою жертвою — власним життям! — здобуватиме право України та української культури на власний голос, на самовизначення, на розквіт.

"Це щастя: мати таку долю, як у мене", — писатиме з далеких таборів. Писатиме не тільки тому, що цінує "здатність чесно померти". А й тому, що справді вважатиме себе щасливим, хоч і "сумним щастям":

… Вознось мене, мій Боже, чи карай,

а тільки знай, що син я в тебе — добрий…

— …Оце така робота! Доки сидіти за тими книжками?! Потім знов будеш плакати, що голова болить!

Василько мав заперечити, що він ніколи не плаче, та глипнув на настінні "будики-ходики": леле, вже й справді

чортзна-яка година! Зачитався, що й не помітив, як Маруся заснула і як мама прийшла!

Що ж, треба гасити й лягати!

А невдовзі їхали на Рахнівку родичі. Прихопили з собою Василька й Марусю.

Після зустрічі з рідними, з хатою, що в ній тепер мешкали тітка з дядьком, трохи потьмарились Василькові сонячні спогади. Підневільно-безпаспортне селянське життя, колгоспне кріпацтво за нещасні "дурнодні". Чому так тяжко роблять і так тяжко живуть на цій пахучій, родючій землі?! Надто жінки! Тітка з бабунею тягають мішки в колгоспі, і це — наче так і треба!

В колишній красуні-церкві тепер комора, церква немов посліпла на всі свої вікна й поглухла на всі свої дзвони, що співали Василькові ще над колискою.

Василь і Маруся помагають рідним, як можуть. На Донбасі збирали вугілля, а тут, разом із сільськими дітлахами, ходять збирати колоски. Хліб уже скошений, але в стерні залишилось багато, згубленого колосся. Тільки пильнуй — не за коліщам із шахти, а за тим, щоб не впіймав сторож. Збирати вугілля не боронили, а за колоски об'їждчик може й набити.

Нашукали майже по повній торбі, як удалині зачорніла постать вершника. Гнав коня просто на них.

За мить опинився поруч. В руках нагайка, очі горять, мов у звіра:

— Ану торби витрясайте! Злодюги! Державу обкрадаєте!

Цьвохнула нагайка. Діти затремтіли, дівчата зарюмсали. Василь же тільки міцніше торбу стиснув.

Розлючений дядько виривав дитячі клунки й висипав колоски на стерню. Рятував державу. Діти підбирали порожні торби й похнюплено рушали геть.

Господи, так легко віддати зібране тяжкою працею? Так, не опираючись, віддати своє?!. Та нізащо! Щось ніби штовхнуло Василька у плечі, він зірвався з місця і — дременув!

— Ах ти ж сволото! Ще й тікати?!!

…Стернею мчали двоє: дрібний худенький босий хлоп'як і чорний дебелий дядько верхи. Наздогнав Стуса, схопив торбину, став шарпати. "Не дам, то моє!" — у Василя наче вступила якась досі незнана сила. А що була замала проти сили здорового дядька, то хлопець уп'явся зубами в гидку ненависну руку…

Ні. Вистояти! Вистояти! Ні —

стояти. Тільки тут! У цьому полі!..

Руки випустили торбу, і, притискаючи її до грудей, хлопчина знову рвонув тікати.

Дядько сплюнув, заматюкався, ударив коня і помчав до шляху.

Наступного дня стерню, звичайно, зорали. Разом із відібраним у дітей колоссям…

Чи ж ми перестанемо колись бути наляканими дітьми з відібраними колосками?!

Так, якщо хоч трохи житимемо за Василем Стусом: "Треба мати тверде переконання, що твоя Правда за тобою. Тому пам'ятай: з тобою можуть учинити фізичну розправу, але моральна перемога — за тобою. Ті, що переслідують тебе, тримають Україну в колоніальному ярмі шляхом страшного терору, геноциду,[18] нищення найкращих синів України. На твоєму ж прапорі — вільна Україна з вільними громадянами, держава, в якій не буде соціального визиску і національного гніту. Отже, борючись із темрявою, ти несеш своєму народові світло Правди".

Основна темрява ще тільки згущується, нависає над Василем.

Але й перші перемоги над нею він уже також — має.

Історія людини в історії людства

Стус Василь Семенович — поет, перекладач, літературознавець, публіцист. Народився 6 (записаний 7-го) січня 1938 року в с. Рахнівці Гайсинського району Вінницької області. Закінчив Донецький педагогічний інститут, служив в армії, працював учителем, робітником, журналістом. У 1964 р. став аспірантом Інституту літератури АН УРСР, звідки його звільнили у вересні 1965 р. За виступ на захист заарештованих українських інтелігентів був переслідуваний. У січні 1972 р. заарештований і засуджений до 5 років таборів суворого режиму і 3 років заслання. Ув'язнення відбував у концтаборі в Мордовській АРСР, а заслання в Магаданській області. Після повного відбуття терміну покарання повернувся в Україну і жив у Києві. У жовтні 1979 р. став членом правозахисної Української

Гельсінської групи, за що був заарештований у травні 1980 р. й засуджений до 10 років ув'язнення і 5 років заслання. Покарання відбував у концтаборі в Пермській області. Важко хворів. Помер у тому ж концтаборі 4 вересня 1985 року. 16–19 листопада 1989 року перепохований у Києві на Байковому цвинтарі.

Його лірика пронизана екзистенційними, елегійними, релігійними, історіософськими мотивами, їй притаманні інтелектуалізм, карбованість фрази,

метафоричність, балансування на протиставленнях, глибока філософічність, унікальне мовне розмаїття, закритість, елементи метафізики, сюрреалізму тощо.

Автор збірок поезій, які за Стусового життя видавались тільки за кордоном: "Зимові дерева" (1970), "Свіча в свічаді" (1977), "Палімпсести" (1986). А також — рукописних збірок "Круговерть", "Веселий цвинтар", "Час творчості", досі не знайденої "Птах душі". Перша книжка, видана в Україні, — "Дорога болю" (1991), за неї Стусові посмертно присуджено Національну премію України імені Тараса Шевченка.

2005року йому присвоєно звання Героя України.

Ірина Жиленко

СОНЯЧНІ СЕКРЕТИ ІРИНКИ ЖИЛЕНКО

Краса — лиш відображення земного

У неземному дзеркалі душі.

Ірина Жиленко

У сузір'ї загадок

Придумати й зробити справжній "секрет" уміють лише найуважніші й найкмітливіші.

Спершу треба вишукати затишне місце і вибрати мить, коли нікого поруч нема. Як-от зараз, коли в Іринчиному дворику всі розійшлись на післяобідній спочинок! Адже нинішнього ранку, в єдиний вихідний, численні мешканці здійснювали Велике Прання. "Прости, Боже, — де людське — там і наше", — хрестилась до святої неділеньки бабка Христя і собі "впрягалась" у роботу. Спільно тягали воду, гріли у великих казанах, виставляючи на численнихлавочках-табуретках керогази, ночви і балГЇ. Потім ретельно полоскали-м'яли білизну, заодно перемиваючи кісточки й сусідам та знайомим. Нарешті, все успішно завершувалось викручуванням, чіплянням мотузків та веселим вивішуванням випраного шмаття. І — намореним затишшям…

Пересвідчившись, що поруч нема нікого (навіть дворові кози-кури-коти-собаки десь у затишку "відходили" після ранкового ґвалту), Іринка випорпує в землі ямку. Її дно викладає узорами зі своїх скарбів. Рядок пір'ячка, зібраного під голуб'ятнею. Рядок фантиків і скелець… Хтось іде? Ні, здалося. Тільки лопотіння накрохмалених наволочок і сонце, помножене на сліпучу білизну простирадел. Не дворик — справжнісінький тобі корабель під білими вітрилами! Так, звісно: пір'ячко можна викласти у вигляді вітрил! Фантики — човен! У своєму "секреті" викладе вітрильника! Не даремно ж Іринка мріє стати морячкою!

Угорі зліва — квітка ранньої кульбабки. Буде, наче сонце. Хвилі вимостить із кленових "крилаток", що їх також добре ще роздвоювати й "насаджувати" собі на носа. На морських чайок піде решта пір'їн.

Іринка озирається навколо, чи не трапиться чогось підходящого для далекого "заморського" берега. Якби жменьку пісочку! Дівчинка обожнює читати про далекі моря, сизі гори, жовті пустелі…

Гаразд, замість "берега" зробить "скелю" з камінчика.

Тепер усю цю красу Іринка накриває широким скельцем, яких після війни в Києві — хоч греблю гати. "Секрет" готовий. Лишилось тільки присипати його. Щоб потім час від часу покрадьки прогортати в землі "віконечко" й милуватись. Оттак. Для певності можна й травичкою притрусити. Щоб ніхто нічого не помітив і нічого не запідозрив. Бо місцеві хлопчиська ті "секрети" справно вишукують і грабують.

Іринчині "секрети" викрадають найчастіше. Бо вона їх робить якось так вдало, наче не з пір'я-камінчиків, а зі справжніх сніжинок чи самоцвітів. Як це в неї виходить — ніхто не збагне! Може, тому, що гарно малює? Чи тому, що завжди при цьому тихенько наспівує? І співає — чудово! А може — завдяки доброті й привітній усмішці, якою так часто квітне обличчя цеї русявої дівчинки?

В Іринки "секретів" повно. І в рідному київському дворику, і в городчику, і по рідній Микільсько-Ботанічній вулиці, і в недалекому Ботанічному саду. Про більшість із них ніхто не знає. Ну, хіба що Володько. Бо ж Володько… Він такий славний, такий!.. Ой, Володько — це ж теж страшенний секрет!

Та ціле Іринчине життя складається з них, із секретів! Навіть її поява в родині оповита загадкою. Інакше чому б сусіди кидали на неї дивні погляди, а родичі перешіптувались, що Марія і Володимир Жиленки Іринці зовсім не батьки, а Христя й Дмитро Захарченки — ніякі їй не бабуся й не дідусь?.. І чому на

Іринчин день народження, 28 квітня, ніхто нічого не згадує про перші дні та місяці Іринчиного життя?

Таємниця і те, як вижили, коли у війну просто в їхній будинок влучила бомба. Вони тоді мешкали ще на Паньківській. Бабка Христя саме сиділа на стільчику біля вікна, Іринка — в неї на колінах. А бомба, пробивши всі поверхи, зробила велетенську вирву якраз під їхніми ногами і залягла глибоко внизу!.. Не вибухнувши!.. Ірця з бабусею зостались на вузенькому карнизику підлоги, яка от-от мала обвалитись… Бабця Христя каже: "Боже провидіння!" Мама Маруся перечить: "Совєцька влада навчає, що Бога нема!"

Вона мусить перечити, бо ж працює в редакції газети "Радянська Україна", за віру в Бога її можуть звільнити. А далекий тато Володя — узагалі на "партійній" роботі, постійно перебуває у розїздах-відрядженнях і від совєцької влади отримує платню. Іринка слухається мами, бо дуже любить її — безмежно сувору і безмежно красиву. Правда, це їй не заважає ходити з бабусею святити вербу чи паски в церквичку, що на розі Паньківської та Саксаганського. Там так гарно, так любо співають! Але то вже теж таємниця — їхня з бабусею.

Після тої бомби мусили виїхати на Черкащину — батьківщину старих Захарченків. Там, у Стецівці, сяк-так перебули біду. Щоліта їздять туди з бабусею на канікули. Іринка ці поїздки обожнює. Хоч село теж ховає якусь невеселу історію бабусиного й дідусевого життя. Яку — секрет. Покійний дідусь Дмитро не розкаже, а бабці Христі мама Маруся забороняє про це геть і думати.

Та перша Іринчина поїздка — теж майже незбагненна. Дівчинка була ще такою маленькою, що пам'ятає лише скрипучого воза, дорогу і величне зоряне небо.

Війна для Іринки — теж "біла пляма". Дівчинка тільки від людей чула, що це дуже страшно. ЇЇ ж власної пам'яті страх не торкнувся: надто маленька була, народилась перед війною, 1941 року.

О, Іринчина пам'ять теж має свій секрет! Вона записує тільки яскраві барви. Навіть серед сірого поруйнованого Києва. Вихоплює і запасається яскравістю на "чорний день". Неспроста ж тільки Іринка помітила, що на тьоті-Надіній картині віконце у вечірньому будиночку… світиться! Неспроста ж її єдина лялька Бельба з очима-ґудзиками, пошита бабусею зі звичайної старої панчохи, Іринці така "рідна" й барвиста!

Неспроста ж дідусь, який недавно помер, пам'ятається Іринці нехворим, а красивим, усміхненим, люблячим. У світлих штанях, білому капелюсі, з якимось гостинчиком для онучки. І з неодмінним жартом:

— Іра їде, а дідусь — пішки йде!

Натякав на її повне ім'я — "Іраїда", якого Ірця не любила. Та на дідуся Дмитра сердитись неможливо! Його тепло зігріває дівчинку ще й досі… І заміняє батькову любов. Адже тато Володя вдома живе рідко. А коли й живе, то поглядає на Ірцю, як на чужу.

Геть сумні думки! Дівчатко розправляє травичку над "секретом" і загадково усміхається. Бо й саму її зараз аж переповнюють секрети! Наприклад, чому, скажіть, будь ласка, зі школи вчора вона прийшла на два уроки раніше? Нізащо не здогадаєтесь! "Пропало світло, і нас відпустили!" — невинно пояснила бабусі. Вчаться бо в другу зміну, а весна ще не вступила в повні права. Без електрики на останніх заняттях не обійтися. І ніхто не знає, що світло пропало не просто так, а…

через папірець у лічильнику! Це вони з Томкою Довженко так придумали: пробиратися в шкільну електрощитову і вставляти, куди треба, вогкого папірця. Коли папірчик висихає, світло автоматично вимикається. Уроки відміняють, а школярі — по домівках!

Ні, Ірця зовсім не погана учениця. Просто зі школою в неї… якось не клеїться. І не тому, що підручник — один на дві парти (сиділи по троє), не тому що пишуть у списаних зошитах між рядками. Просто як ото прийшла в перший клас, як посадовили її серед вищих зростом і багатше вбраних дівчаток, так і немає Ірі у школі просвітку. Здається, що вона там найгірша, найдурніша, най… Що всі досі тільки й повторюють: "Кузька!" "Моська"! "Шмакодявка"!.. А ще кривляться: "Фі, ґаваріт — будто з сєла прієхала!" Це коли Іринка ненароком переходить на бабусину мову, на мову рідної Захарченківської Стецівки. Адже мала б звикнути, що в совєцькому Києві всі мусять розмовляти російською. Як наловчилась розмовляти мама Маруся, як почали балакати навіть сусіди-поляки, сусіди-євреї, сусіди-німці й навіть продавець паперових ліхтариків китаєць.

Еге ж, віднедавна в їхньому багатонаціональному дворикові навіть із-за дверей не почуєш барвистого "цвенькання", "пшекання", "гиргикання". Зосталося тільки "штокання". Пора вже й Іринці підлаштуватись!

Коли ж на перерві Свєта Шлейфер та Пузирьова Іра викладають із красивих серветок свої апетитні сніданки… Чи то голод минулого 47 року ще не вивітрився з їхньої родини, чи то дідусева смерть ударила по них ще й зубожінням (дідусь печі клав — пів-Києва у черзі стояло!), — проте Іринці такі лакітки навіть не сняться. Запахнуть — хоч зі школи тікай. Що Іринка й робила.

Бо саме тут, удома вона сама собі господиня. Та ще — у світі прочитаних книжок, яких набирає в бібліотеці мало не цілі гори! Та ще — у своїх безмежних мріях! Або — в спогадах: цілий рік гріють душу згадки про літню Стецівку! Ніхто в цих Іринчиних секретних "світах" не свариться на неї, не дорікає, не нав'язує чужих думок!

А ще в Іринці усередині живуть загадки, не розвідані, не розгадані ще й нею самою. Тільки й відчуває, що в душі, мов у калейдоскопі, зливаються-пересипаються довколишні яскраві барви, дивовижні звуки й сонячні промені і що викладаються вони в ще якийсь — цілковито новий, дуже "узорний" і страшенно таємничий пречудовий "секрет".

Сьогодні, вимудровуючи "секрет", ненароком придумала ще одну таємницю!

Ой, добре, що встигла загорнути свій витвір, бо за "вітрилами" простирадел почувся гамір.

— Ірко, в що граємо? — з-за білизни повиборсувалися хлопці. — В "лапту", "квача", "штандера"?

Ще одне її царство! Дівчат-ровесниць у дворі майже нема, тож Ірі хлопчаки замість подружок. Вона ще не знає, що "Іраїда" з грецької перекладається як "геройка". Але добре тямить, що без її справді геройського запалу, фантазії та заводійства місцевій паруботі жодна гра таки ж не смакує.

— Нє-а! — хитрувато похитує голівкою. — Не в "штандера"!

— Ну, тоді в "гуси-гуси"! — Володько неохоче загилює м'яча в кущі.

— Нє-а! — ще хитріше заперечує дівча.

— У "класи"? "Третій зайвий"? — марно силкуються хлопчаки. — "Замри"? "Зелень"? "Кільце-кільце — до мене!"? "Зіпсований телефон"? "Подоляночка"? "Бояри"? "Бариня послала в магазин..."? Та признавайся вже!

Іринка всміхається ще поважніше і ще таємничіше:

— А як ви на те, щоб скупатися в ботсадівському басейні?

— У холодній воді?

— А чом би й ні? — Іра переможно обводить поглядом "команду босих". — Чи нам перший раз? Хіба сьогодні, коли всі прали, ми не грали у "водяні бої"?

— І то правда! — загули хлопці. — Гайда! Якби тільки вдома не дізнались!

Наввипередки рвонули до хвіртки.

— Удома все пробачать, бо ввечері в нас буде кіно! — запевнювала вже на бігу Іринка.

— Таж кіна сьогодні нема! — лопотять поруч босими підошвами хлопці.

Нікому з дітей на квитки грошей не дають. А безплатно пройти не вдасться: нині на касі — "вредна" білетерка. В такої не випросиш навіть "стоячого" місця за шторою.

— А в нас — буде! — лукаво заявляє дівчинка.

— Ну так: ти ж його будеш переказувати! — Володько звик, що вечорами Ірця переказує дорослим побачені з-за штори фільми. Тітки й дядьки слухають з роззявленими ротами. Не розчаровуються, що замість сумного фіналу в Ірчиній версії все, як би зараз сказали, гепі енд.

— А сьогодні ще й покажем! Простирадла бачили? Отже, екрана, вважайте, маємо!.. — крутий провулок уже збіг до самісінького Ботанічного.

— ...Лишиться тільки роздати ролі — Іринка вже намацує ніжкою виступ у стіні, через який по черзі перелазять у Ботсад. — Ну, й вирішите яке саме кіно будемо ставити!

А фільмів багато — усі "трофейні", завезені З'за кордону після війни. Але про це Іринка вже додумує мовчки, поспішаючи зарослою стежечкою до басейну.

"Тарзан" одразу відпадає: навіть якби у дворику було де розігнатись зі стрибками й польотами на "ліанах", то хлопці все одно пересваряться за роль Тарзана. Потрібне щось середнє між <<Роз-Марі", "Великим вальсом" та "Індійською гробницею".

Ще мить — і, пороздягавшись, діти дружно шубовстають у басейн. Ошпареній холодною водою Іринці так само швидко хочеться вискочити назад на берег. Але вона мужньо бовтає ногами, опираючись руками об замулене дно. Щоб зігрітись, виробляє різні "плавучі" фігури, "качечку-прачечку" й здіймає справжнісіньку "морську бурю".

Хлопці й собі талапаються, і ніхто з них не знає (Володько теж), що плавати Іринка… не вміє! Це теж її малесенький секрет, якого ховає навіть від себе. Адже вона так любить воду!

Ця любов у дванадцять років таки допоможе їй навчитись плавати — уже на справжньому морі, в Сочі, куди вперше візьмуть її батьки.

А зараз худенькі посинілі дитячі тільця проворненько вискакують із басейну, обтрушуються, хапають останні дрижаки і поспіхом одягаються.

— Ух, оц-це освіж-ж-жились! — підстрибуючи на одній нозі, виливає з вуха воду Володько.

Хлопці гудуть щось жваве у відповідь, і всім стає неймовірно весело: не злякались холоду — раз, накупалися — два, і вже зігрілися — три.

Пропажі вдома справді не завважили. Бо надто захопливе "кіно" розгорнулась цього вечора на тлі останнього незібраного простирадла. Ролі були справедливо поділені, кінець щасливий, декорації підходящі, жодна з дворових птахів-тварин не постраждала, ніяка з домашніх речей не зім'ята, не порвана й не замурзана.

Збентежило тільки дружне бухикання "артистів". Наступного разу треба буде уважніше наглядати не лише за "великим пранням", а й за "водяними боями"!..

У круговерті відгадок

А невдовзі втілився і фільм про Тарзана. Причому по-справжньому: у вигляді вчепленої над ботсадівським яром мотузки з вузлом на кінці. Хлопці, розганяючись, по черзі хапались за нього, відштовхувались ногами і — "Улю-лю-лю-лю-у-у-у!.." — перелітали на той бік яру. Точнісінько, як Тарзан у фільмі! Винахід, звісно ж, звався "тарзанка".

Усі неповнолітні мешканці Микільсько-Ботанічної вулиці, які досі копіювали Тарзана неймовірними стрибками з дахів і дикими вигуками, втечами на поїзди "до Африки", віднині пропадали біля цього дива.

Як і завше в таких ризикованих затіях, серед розмальованих подряпинами-синцями "дикунів" Іра — єдина дівчинка.

— Улю-лю-лю-лю-у-у-у-у!!! — уже вкотре щасливо махає рукою з протилежного боку, уже вкотре продирається кущами, оббігаючи яр, аби вернутись назад до линви. Вона — справжня Тарзанка!

Перечекати, поки перелетять кілька хлопців, і — знову щасливе передчуття польоту. Розбіг, вузол…

— Улю-лю-л…

Іринка вже вчепилася руками й гойднулась, уже розпочала свій переможний крик і лет, аж щось смикнуло її за ногу.

…Канат видирається з Іриних рук, і дівчинка падає вниз, у яр…

Як? Що? Чому?

Загадкою зостався і її шлях додому: Іринка зовсім не пам'ятає, як ще звелась у яру на ноги, як вилізла нагору і де взяла сили навіть самостійно дійти додому. Зомліла аж на порозі. Тоді — білі стіни лікарні. Струс мозку й тріщина в грудній клітці.

Пізніше їй розказали, що якийсь хуліган її навмисно смикнув за ногу. Дошкулило, видно, що дівчисько рівняється до чоловіків. "А щоб не воображала!" — пояснив дурнувату витівку.

Перед Іринкою вперше розкрилась прірва людської заздрості, з якої не раз доведеться видряпуватись. І нині — хтозна, чи перемогла б, якби не отой секрет її світлого серця. "А я таки ніколи не тримала зла в душі, — напише через роки у своїх спогадах. — Моє серце схоже на веселий, міцний і яскравий м'яч. Чим сильніше вдарять — тим вище злечу. А вм'ятини від ударів вирівнюються, і я знову посміхаюсь, і кожен мій новий день — як перший день творення". Мабуть, недарма її "домашнє", а згодом і літературне ім'я — "Ірина" — з латинської перекладається як "мирна". Дівчинка, навпаки, навіть знайшла для себе купу вигод із того безглуздого падіння. У школу не ходила — це раз. Від іспитів звільнили (тоді іспити були й після другого класу) — два.

День народження на носі — три. Виписка з лікарні — чотири. Надворі майже літо — п'ять. Краса навколо — ще одна причина для щастя. Також — бабусин подарунок: з лікарняного Ірця перевдягається в нове платтячко. Перешите з мами Марусиної золотисто-крепдешинової сукні, ще навіть із ароматом її "Красної Москви"!!!

А вдома на Іру чекає… Велосипед!

Стільки щастя за раз! Ні, заради цього варто впасти зтарзанки!

А вже потім — літала на велосипеді! Ох, і літала! Мало не через усю вулицю Толстого — ноги на кермо, руки в боки (мама й бабуся не бачать!) і — вперед, уперед, упере-е-ед!.. Бержи-и-и-ись, хто йде і хто їде! О, тут вона ще більший майстер, як у

польотах на "тарзанці"! І "розмальована" такими яскравими саднами й синяками, що індіанцям та "блідолицим" "безколісним" хлоп'якам-ровесникам геть і не снилися!

Що вдієш, і тут вона попереду місцевих "тарзанів"!

За новими розвагами забулись і "розкрились" навіть численні колишні Ірчині "секрети", розграбовані місцевими, як бабка мовить, "шалиґанами".

А ще невдовзі дізнається від бабусі й про стецівську таємницю. Вголос про це не можна, але якщо по секрету… Виявляється, перед 1930-ми роками хазяйновитих Дмитра і Христю Захарченків розкуркулили і разом з іншими заможними родинами насильно вивезли до Сибіру. Єдину доньку Марусю врятувало від переслідувань тільки поспішне одруження з давно закоханим у неї партійцем Володею Жиленком. Коли ж Христі вдалося вирватись із північних країв і повернутися в Стецівку, місцеві активісти знов улаштували на неї полювання. Мусила тікати до Марусі в Київ. Туди ж пізніше прибився й Дмитро… Тільки ж про це — ні-ні-ні!!!

…Всю правду про колективізацію, розкуркулення, голод, а ще ж — про жахливі розстріли-репресії та інші злочини сталінського режиму Іринка дізнається вже через багато-багато літ.

А зараз доведеться їй ненароком розкрити ще одну таємницю.

Це трапилось, коли мама Маруся помирилась із татом Володею і поїхала на якийсь час жити до нього аж на Львівщину, куди вкотре закинула його партія. В селище Зимну

Воду. Одного разу мама Маруся подзвонила в Київ (Захарченки вже мали власного телефона!). Іринка якраз була вдома сама.

Мамі потрібно було продиктувати дані якогось документа. Іринка дістала з шухляди папку з паперами і почала шукати потрібний.

— Мамо, тут тільки "Довідка про всиновлення дитини"! — розгорнула якийсь прижовклий папірець.

— НІШ Не зачіпай! То не те, що нам треба, то — взагалі чуже! — Маруся кричала так гучно й перелякано, що Іринка аж відсахнулась од слухавки.

А по розмові, хоч як тяжко було від розуміння, що чинить проти маминої вказівки… Папірця таки прочитала…

Отже, вона — не їхня?!! Не Захарченків, не Жиленків?!!

Так он чому так загадково позирали на неї стецівські родичі!!!

Так он чому перешіптувались поза спиною сусіди!!!

Не їхня! Не їхня! Не їхня!..

Правду ж — ту, котрої до пуття не відали ні родичі, ні сусіди, Іра теж дізнається через роки. У глибокій старості бабка Христя, втомившись мовчати, признається, що Іра — таки їхня. Що вона — позашлюбна дочка власного… дідуся. Що він у Києві мурував піч землячці зі Звенигородщини, пройнявся її долею, закохався… Проте сімї не покинув. У війну та жінка десь пропала, про неї ніхто нічого знати не знав. Хтозна-скільки часу дитина була кинута напризволяще. Серед зими! Аж поки про

неї, вихуду, замерзлу, завошивлену і всю в корості, не сповістили Захарченкам. Забрали, відходили, назвали Іраїдою… Маруся вирішила вдочерити дівчинку (про це — ніхто нікому ні слова!). Написала про це Володимиру Жиленкові на якісь його партійні фронти…

Дмитро Андріянович Захарченко — Іринчин татко! А мама Маруся, отже, ніяка не мама — просто на тридцять років старша… сестра по батькові!

…Усі ці всенародні й особисті драми пережити, ох, як нелегко. Проте Іринка — мужня і вірить у краще. Більше того: з приходом у 5 класі нової вчительки української мови й літератури Діни Іванівни Попель Іринка не тільки збагатиться на ще одну люблячу душу. І вона, і її однокласники раптом відкриють, що вони — УКРАЇНЦІ! Ця вражаюча новина перевернула Іринчин світ і повернула її до власного кореня. Бо Іра також — українка!!! Вона пронесе це високе й непросте звання навіть там, де інші не витримають, зламаються.

А може, секрет — ще й у такому "багатому" імені? Бо, може, її ім'я — ніяке не грецьке і не латинське? А прадавнє-праукраїнське — Ярина? Ярина — весняні посіви, бо Ярило — весняне сонце… Ірина — "сонячна"?!.

"Я вся — сподівання Сонця", — напише через багато років.

Від сонця — і перший-найперший Іринчин віршик:

Тільки сонце встане,

Побіжу на річку,

Бігаю по березі,

Рву з кущів порічку.

Так у Стецівці без п'яти хвилин третьокласниця Іра Жиленко несподівано розкрила в собі ще одну таємницю. Оту — закриту за сімома замками, за сімома барвами, за сімома нотами!

Таємний дар, видно, був закладений у ній ще Господом-Богом. Настроєні душевні струни варто лишень було торкнути смичком… Смичком міцної Захарченківської породи, смичком невичерпної бабусиної мови, смичком яскравої маминої вроди, смичком щедрих стецівських пейзажів, смичком колоритної химерності київських двориків та садів… Навіть мрія про далеке море — і та наче поблідла. А може, навпаки, найшла своє втілення у Слові?

Зрештою, майбутня Ірина-доросла розумітиме: ці перші віршенята, яких у неї до сьомого класу набереться добря-а-ачий зошит, — ніяка ще не поезія. Аж у Ірини-юнки напишеться врешті щось СПРАВЖНЄ. Це буде про її рідний квітень, про пережите й пропущене крізь серце. І, звісно, також про сонце. Але цього разу ніщо не буде схоже на "штампи", переспівані сотнями авторів. Це вийде — живо і легко, як подих. Ось як вийде:

Квітень! Квітень! Сині квіти

продає на розі бабка.

Тротуари пахнуть літом.

К бісу шарфи! К бісу шапки!

Добра радість — гуркіт, дзвони! —

в серці квітне пелюстком.

І причісує газони

віїпер теплим язиком.

Каблучки мої веселі

так вицокують привітно.

Парки, сонце, каруселі...

Квітень!

Іринці ще немає кому сказати, але вона й сама відчує: оце — воно! Ще не зовсім досконале, але — воно! Юнацькі вірші відлуняться першою публікацією в газеті "Київська правда" 23 травня 1958 року.

Далі піде ще краще. Талант, праця й натхнення, вміння радіти ("Я святкую життя!" — Іринин геніальний рядок!). А ще — неповторна сонячність душі. Вони зроблять із неї письменницю світового рівня. Хоч і належатиме до покоління "шістдесятників", серед яких — і Василь Стус, і Василь Симоненко, й Ігор Калинець, і Григорій Кочур, і Михайлина Коцюбинська, і Ліна Костенко, й Іван Драч, і Євген Сверстюк, й Іван Дзюба, і художники Алла Горська, Віктор Зарецький, Галина Севрук, Опанас Заливаха — всіх не перелічити... Розкриємо ще один секрет: ба, навіть чоловіком Іринчиним стане видатний "шістдесятник" — ні, не той Володько з дитинства, але теж Володимир, прозаїк Володимир Дрозд!

Але Ірина Жиленко — письменниця унікальна, ні на кого не схожа.

Нарешті вдалось перелити у Слово те, що носила в собі весь час! Нарешті вдалося висловитись — наче простими, буденними словами, а насправді так не схожо на інших, так по-своєму. Наче тільки про себе, а насправді — про всіх!..

...Іринці назавжди підкорився головний "секрет" — глибина, сила й могуть її величності Поезії. І вона той секрет відкриває людям.

Історія людини в історії людства

Ірина (Іраїда) Володимирівна Жиленко — поет, прозаїк, перекладач. Народилась 28 квітня 1941 року в Києві. Дитинство пройшло на Черкащині. Після війни сім'я повернулася до Києва. Середня школа, вечірнє відділення філології КНУ, робота вихователькою в дитячому садку, далі — в редакціях газет "Молодь України", "Літературна Україна", журналу "Ранок", де й почали з'являтися її прозові, а з 1958 р. і поетичні твори.

За найпершою її книжкою нарисів "Буковинські балади" (1964) ідуть поетичні: "Соло на сольфі" (1965), "Автопортрет у червоному" (1971), "Вікно у сад" (1978), "Концерт для скрипки, дощу і цвіркуна" (1979), "Дім під каштаном" (1981), "Ярмарок чудес" (1982), "Збулося літо. Вибране" (1983), "Останній вуличний шарманщик" (1985), "Дівчинка на кулі" (1987), "Чайна церемонія" (1990), "Вечірка у старій винарні" (1994), "Пори року" (1999), "Євангеліє від ластівки" (2000), "Цвітіння сивини" (2003), "Євангеліє від ластівки. Вибрані твори" (2006).

Книжки для дітей: "Достигають колосочки" (1964), "Вуличка мого дитинства" (1979), "Двічі по два — дорівнює кульбабці" (1983), "Казки буфетного гнома" (1985), "Новорічна історія про двері, яких нема, і про те, як корисно іноді помилитися номером" (1986).

Велику художньо-історичну вартість мають її мемуари "Ното Регіепз", друковані в журналі "Сучасність" протягом 1997–2002 років.

Особливістю поетичного світобачення Ірини Жиленко є воздавання хвали і слави повсякденному, звичайному життю в його найбуденніших проявах. Від книжки до книжки розробляє вона тему "святої буденності" (як правило, міської), розкуто, музично виразно витворює казково-прекрасний, освячений любов'ю світ. У тому світі через переживання конкретної особистості майстерно передано драму суспільства й епохи. Вона — майстер психологічного портрету, акварельного малюнка, побутових сценок, ритму.

Твори І.Жиленко удостоєні Національної премії України імені Тараса Шевченка, перекладені багатьма мовами світу.

Примечания

1

Бурса — тут: Чернігівське духовне училище.

2

Опука — м'яч

3

Архиєрей — єпіскоп-першосвященик.

4

Дискант — високий хлоп'ячий голос.

5

Сволок — дерев'яна балка-опора під стелею.

6

Катеринка (шарманка) — давній прилад для програвання музики.

7

Вірєйка — так у Гельмязеві називають корзинку.

8

УНР — Українська Народна Республіка — українська держава 1917–1920 років.

9

Пірует — різкий поворот, несподіваний стрибок.

10

Фюзеляж — корпус літака.

11

"Шістдесятники" — покоління українських політиків, письменників, художників, музикантів, які увійшли в мистецтво та громадську діяльність у 60-х роках XX століття і сколихнули

принишкле суспільство відвертим прагненням свободи слова і думки, відродженням занедбаної української культури й мови тощо.

12

Розстріляне відродження — умовна назва літературно-мистецького покоління 20-х — початку 30-х років XX століття, репресованого більшовицьким режимом (крім названих у тексті, це Сергій Єфремов, Людмила Старицька-Черняхівська, Валер'ян Підмогильний, Григорій Косинка, Лесь Курбас, Надія Суровцова та багато інших яскравих особистостей). Сюди належать і ті, хто залишився ніби на свободі, але після 1930-х років уже був поневолений духовно й морально: Павло Тичина, Максим Рильський, Юрій Яновський, Олександр Довженко, Володимир Сосюра, Микола Бажан тощо.

13

Терикон — конусоподібний насип біля шахти чи рудника з пустих, уже без корисних копалин, порід.

14

Дріблінґ — ведення м'яча або шайби гравцем.

15

Кози — пристрій із залізного грубого пруття у вигляді санчат.

16

Комнезамівці — так звані "члени комітету незаможників", які в 1920–1930 роках за вказівкою вищої партійної влади відбирали хліб і майно в односельців.

17

Завиляє — заглядає, щось вишукуючи.

18

Геноцид — винищення окремих груп населення через національні, релігійні мотиви; один із найтяжчих злочинів проти людства.